

Stari Tar/Tarovec (St. Blek, Tar) - pokušaj tipološke i funkcionalne interpretacije sakralnoga sklopa unutar srednjovjekovnoga naselja

---

Benčić, Gaetano; Konestra, Ana; Cirelli, Enrico

Source / Izvornik: **Annales Instituti Archaeologici, 2020, XVI, 201 - 218**

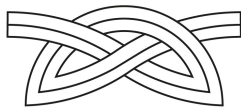
Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:291:455170>

Rights / Prava: [Attribution 3.0 Unported/Imenovanje 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-01**

INSTITUT ZA
ARHEOLOGIJU

Repository / Repozitorij:

[RIARH - Repository of the Institute of archaeology](#)

Annales

Instituti

Archaeologici

XVI - 2020

Godišnjak

*Instituta za
arheologiju*

Nakladnik/Publisher

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/Editor's office address

Institut za arheologiju/Institute of Archaeology
HR-10000 Zagreb, Ulica Ljudevita Gaja 32
Telefon/phone 385 (0) 1 6150250
fax 385 (0) 1 6055806
e-mail: iarh@iarh.hr
http://www.iarh.hr

Glavni i odgovorni urednik/Editor in chief

Marko Dizdar

Uredništvo/Editorial board

Katarina Botić, Hrvoje Kalafatić, Ana Konestra, Siniša Krznar, Andreja Kudelić, Bartul Šiljeg, Asja Tonc, Marina Ugarković, Mario Gavranović (Austrija), Boštjan Laharnar, Alenka Tomaž (Slovenija), Vesna Bikić, Perica Špehar (Srbija), Miklós Takács (Mađarska)

Izdavački savjet/Editorial committee

Jura Belaj, Marko Dizdar, Saša Kovačević, Goranka Lipovac Vrkljan, Daria Ložnjak Dizdar, Branka Migotti, Ivana Ožanić Roguljić, Ante Rendić Miočević, Tajana Sekelj Ivančan, Tihomila Težak Gregl, Tatjana Tkalčec, Željko Tomičić, Ante Uglešić, Snježana Vrdoljak

Lektura/Language editor

Ivana Majer i Marko Dizdar (hrvatski jezik/Croatian)

Prijevod na engleski/English translation

Marko Maras, Kristina Deskar i autori / Marko Maras, Kristina Deskar and authors

Korektura/Proofreaders

Katarina Botić

Dizajn/Design

REBER DESIGN

Računalni slog/Layout

Hrvoje Jambrek

©Institute of archaeology, Zagreb 2020.

Annales Instituti Archaeologici uključeni su u indeks/
Annales Instituti Archaeologici are included in the index:
Clarivate Analytics services – Emerging Sources Citation Index
SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam

Ovaj rad licenciran je pod Creative Commons Attribution By 4.0 međunarodnom licencom /
This work is licenced under a Creative Commons Attribution By 4.0 International Licence

SADRŽAJ

Arheološka istraživanja

- 8**   **Andrea Rimpf
Anita Rapan Papeša
Marko Dizdar**
- Rezultati zaštitnih istraživanja kasnoavarodobnoga groblja Šarengrad – Klopare 2019. godine
- 18**   **Marko Dizdar**
- Rezultati istraživanja u Lovasu (zapadni Srijem) 2019. godine – Kasnohalštatsko i ranolatensko groblje
- 31**   **Daria Ložnjak Dizdar
Marko Dizdar**
- Prilog poznavanju topografije Sotina (*Cornacum*) u rimsko doba
- 39**   **Boris Kratofil
Marko Dizdar
Hrvoje Vulić**
- Zaštitno arheološko istraživanje rimskodobnoga tumula 1 u Starim Jankovcima 2017.–2019. godine
- 54**   **Katarina Botić**
- Kasnoneolitičko naselje Bršadin – Pašnjak pod selom, krono-stratigrafski prikaz tri sezone arheoloških istraživanja
- 71**   **Ivana Ožanić Roguljić
Bartul Šiljeg
Hrvoje Kalafatić**
- Prilog poznavanju topografije teritorija kolonije Elije Murse unutar dnevne zone kretanja (*cotidianus excursus*)
- 78**   **Dženi Los**
- Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja lokaliteta AN 6 Hermanov vinograd 1 na trasi južne obilaznice grada Osijeka
- 90**   **Dženi Los**
- Rezultati arheološkoga istraživanja lokaliteta AN 2 Beli Manastir – Popova Zemlja
- 103**   **Saša Kovačević**
- Nova Bukovica – Sjenjak 2019. godine

CONTENTS

Archaeological Excavations

- 8**   **Andrea Rimpf
Anita Rapan Papeša
Marko Dizdar**
- The results of the rescue excavations of the Late Avar Age cemetery of Šarengrad – Klopare in 2019*
- 18**   **Marko Dizdar**
- Research results in Lovas (Western Sirmia) in 2019 – The Late Hallstatt and the Early La Tène cemetery*
- 31**   **Daria Ložnjak Dizdar
Marko Dizdar**
- A contribution to the understanding of the topography of Sotin (Cornacum) in Roman period*
- 39**   **Boris Kratofil
Marko Dizdar
Hrvoje Vulić**
- Rescue archaeological excavations of the Roman age tumulus 1 in Stari Jankovci in 2017–2019*
- 54**   **Katarina Botić**
- Late Neolithic settlement Bršadin – Pašnjak pod selom, chronostratigraphic sequence of three seasons of archaeological research*
- 71**   **Ivana Ožanić Roguljić
Bartul Šiljeg
Hrvoje Kalafatić**
- Contribution to the topography of the territory of the colony Aelia Mursa within the daily movement zone (cotidianus excursus)*
- 78**   **Dženi Los**
- Results of the rescue archaeological excavations of the site AN 6 Hermanov Vinograd 1 on the southern bypass route of the city of Osijek*
- 90**   **Dženi Los**
- Results of the archaeological excavations of the site AN 2 Beli Manastir – Popova Zemlja*
- 103**   **Saša Kovačević**
- Nova Bukovica – Sjenjak in 2019*

108 Marko Dizdar

Rezultati istraživanja groblja latenske kulture Zvonimirovo – Veliko polje u 2019. godini

108 Marko Dizdar

Research results of the La Tène culture cemetery at Zvonimirovo – Veliko polje in 2019

**114 Daria Ložnjak Dizdar
Marko Dizdar
Mario Gavranović
Marija Mihaljević**

Dolina na Savi – istraživanje naselja 2019. godine i osvrt na korištenje krajolika uz Savu u kasnome brončanom dobu

**114 Daria Ložnjak Dizdar
Marko Dizdar
Mario Gavranović
Marija Mihaljević**

Dolina na Savi – Excavations of the settlement in 2019 and an overview of the use of landscape along the River Sava in the Late Bronze Age

122 Juraj Belaj

O arheološkim istraživanjima ivanovačke kapele na lokalitetu Pakrac – Stari grad 2019. godine

122 Juraj Belaj

On the archaeological excavations of the chapel of the Knights Hospitaller at the site of Pakrac – Stari Grad in 2019

**135 Branko Mušič
Barbara Horn
Filip Matijević
Ivan Valent
Tajana Sekelj Ivančan**

Geofizička istraživanja arheoloških nalazišta s pretpostavljenom željezarskom djelatnošću na primjeru lokaliteta Bakovčice, Nadbarice i Ždala

**135 Branko Mušič
Barbara Horn
Filip Matijević
Ivan Valent
Tajana Sekelj Ivančan**

Geophysical research of archaeological sites with presumed iron-working activity on the example of the sites of Bakovčice, Nadbarice, and Ždala

143 Tena Karavidović

Močvarna željezna ruda – eksperimentalno testiranje utjecaja prženja rude na postupak taljenja i krajnji proizvod

143 Tena Karavidović

Bog iron ore – experimental testing of the impact of ore roasting on the melting process and the end product

153 Saša Kovačević

Zaštitna arheološka istraživanja tumula 1 – Gomile u Jalžabetu u 2019. godine

153 Saša Kovačević

Rescue archaeological excavations of tumulus 1 – Gomila in Jalžabet in 2019

159 Saša Kovačević

IRON-AGE-DANUBE INTERREG DTP 2019. u Jalžabetu: Od istraživanja i očuvanja do prezentacije i održive uporabe arheoloških spomenika, lokaliteta i krajolika

159 Saša Kovačević

IRON-AGE-DANUBE INTERREG DTP 2019 in Jalžabet: From research and preservation to the presentation and sustainable use of archaeological monuments, sites, and landscapes

**163 Luka Štefan
Sebastijan Stingl
Tomislav Čanković
Jelena Maslač
Sanja Sekulić
Maja Mrvelj**

Topografija i reambulacija Žumberačkoga gorja

**163 Luka Štefan
Sebastijan Stingl
Tomislav Čanković
Jelena Maslač
Sanja Sekulić
Maja Mrvelj**

Topography and revision of the Žumberak range

180 Andreja Kudelić Nikolina Bencetić Snježana Vrdoljak	180 Andreja Kudelić Nikolina Bencetić Snježana Vrdoljak
Kasno brončano i rano željezno doba na gradini Crkvišće – Bukovlje	<i>Late Bronze and Early Iron Age at the hillfort of Crkvišće – Bukovlje</i>
201 Gaetano Benčić Ana Konestra Enrico Cirelli	201 Gaetano Benčić Ana Konestra Enrico Cirelli
Stari Tar/Tarovec (St. Blek, Tar) – pokušaj tipološke i funkcionalne interpretacije sakralnoga sklopa unutar srednjovjekovnoga naselja	<i>Stari Tar/Tarovec (St. Blek, Tar) – attempt at a typological and functional interpretation of the sacral complex within the medieval settlement</i>
219 +Tihomir Percan James C. M. Ahern Darko Komšo Siniša Radović Mario Novak Katarina Gerometta Lia Vidas Ivor Janković	219 +Tihomir Percan James C. M. Ahern Darko Komšo Siniša Radović Mario Novak Katarina Gerometta Lia Vidas Ivor Janković
Istraživanja u Ljubićevoj pećini kraj Marčane u sezoni 2020.	<i>Excavations in Ljubićevo Pećina near Marčana in the 2020 season</i>
229 Ana Konestra Fabian Welc Paula Androić Gračanin Kamil Rabięga Bartosz Nowacki Agnese Kukela	229 Ana Konestra Fabian Welc Paula Androić Gračanin Kamil Rabięga Bartosz Nowacki Agnese Kukela
Tipologija i organizacija otočnih naselja Raba kroz dijakronijski pristup – Prvi podaci multidisciplinarnih istraživanja	<i>Rab island settlement typology and organisation through a diachronic approach – First data from a multidisciplinary research</i>
245 Lujana Paraman Marina Ugarković Martin Steskal	245 Lujana Paraman Marina Ugarković Martin Steskal
Terenski pregled i dokumentiranje gradinskih nalazišta na širem trogirskom području u 2019. godini kao uvod u sustavno istraživanje Hiličkoga poluotoka	<i>Field survey and documenting of hillfort sites in the wider Trogir area in 2019 as an introduction to a systematic research of the Hyllean peninsula</i>
269 Maja Zeman Ana Marinković Ivana Ožanić Roguljić Marina Šiša Vivek Suzana Damiani	269 Maja Zeman Ana Marinković Ivana Ožanić Roguljić Marina Šiša Vivek Suzana Damiani
Preliminarna analiza rezultata aktivnosti istraživačko-edukacijskoga projekta Otkrivanje starih dubrovačkih katedrala (2018.–2020.)	<i>Preliminary analysis of activity results for the research and educational project Discovering the Old Dubrovnik Cathedrals (2018–2020)</i>

Kratki izvještaji o istraživanjima

283-301

Short field reports

283-301

**Ostala znanstvena djelatnost
Instituta za arheologiju**

302-314

**Additional scientific activity of the
Institute**

302-314

Arheološka istraživanja

Archaeological Excavations

1. Šaregrad – Klopare
2. Lovas – Ulica A. Starčevića
3. Sotin
4. Stari Jankovci – Jankovačka Dubrava
5. Bršadin – Pašnjak pod selom
6. Osijek
7. Osijek – Hermanov vinograd
8. Beli Manastir – Popova zemlja
9. Nova Bukovica – Sjenjak
10. Zvonimirovo – Veliko polje
11. Dolina – Babine Grede
12. Pakrac – Stari grad
13. Ždala – Telek
14. Virje – Sušine i Volarski breg
15. Bakovčice – Velike livade 1 i Nadbarice 1
16. Hlebine – Velike Hlebine i Dedanovice
17. Jalžabet – Gomila
18. Žumberačko gorje
19. Bukovlje – Crkvišće
20. Tar – Stancija Blek
21. Marčana – Ljubićeva pećina
22. Rab – Lopar
23. Trogir
24. Dubrovnik

Stari Tar/Tarovec (St. Blek, Tar) – pokušaj tipološke i funkcionalne interpretacije sakralnoga sklopa unutar srednjovjekovnoga naselja

Stari Tar/Tarovec (St. Blek, Tar) – attempt at a typological and functional interpretation of the sacral complex within the medieval settlement

GAETANO BENČIĆ
Zavičajni muzej poreštine
Decumanus 9
HR-52440 Poreč
gaetano.bencic@muzejporec.hr

ANA KONESTRA
Institut za arheologiju
Ulica Ljudevita Gaja 32
HR-10000 Zagreb
ana.konestra@gmail.com

ENRICO CIRELLI
DiSCi, Alma Mater - Università di Bologna
Piazza san Giovanni in Monte 2
I-51 000 Bologna
Italy
enrico.cirelli2@unibo.it

Primljeno/Received: 21. 05. 2020.
Prihvaćeno/Accepted: 12. 06. 2020.

Arheološka istraživanja na lokalitetu kod stancije Blek (općina Tar – Vabriga/Torre – Abrega, Istra), kojega je moguće poistovjetiti sa „Starim Tarom“ iz povijesnih izvora, utvrdila su niz faza koje obilježavaju preobražaj ranorimskoga ruralnog naselja (vile) u srednjovjekovno utvrđeno naselje. Uz ranosrednjovjekovnu fazu lokaliteta veže se sakralni sklop nastao istočno od središnjega arhitektonskog sklopa naselja, moguće kule. U radu se donose nove spoznaje o crkvi i sepulkralnemu aneksu čiji se karakter i dataciju nastoji definirati pomoću strukturnih karakteristika i analogija te ih se potom smješta u kontekst organizacije naselja.

Ključne riječi: rimska vila, srednjovjekovno naselje, ranosrednjovjekovna kapela, ranosrednjovjekovni ukopi

Archaeological excavations at the stanzia Blek site (Tar – Vabriga/Torre – Abrega municipality, Istria county), which is probably to be identified with “Stari Tar” mentioned by historic sources, evidenced several phases which saw the transformations of a roman rural settlement (villa) into a medieval fortified one. A sacral complex, located to the east of the central nucleus of the settlement, probably a tower, can be linked to the early Medieval phase. In the paper new data on the church and the sepulchral annex is brought forth, allowing to define their character and dating on the bases of structural features and analogies. They are then discussed within the context of the wider organization of the settlement.

Keywords: Roman villa, Medieval settlement, early Medieval chapel, early Medieval graves

UVOD

Arheološki lokalitet Stancija Blek u općini Tar – Vabriga/Torre – Abrega (Istra) moguće je, prema povijesnim izvorima, identificirati sa „Starim Tarom” (u odnosu na današnji, „novi” Tar, koji nastaje potkraj srednjega vijeka), odnosno s *praedium (...)* *Turrim quae est supra piscatione None* koji se spominje u listini iz 983. godine (Benčić 2006: 323; Konestra et al. 2019a), dok je sama Stancija Blek smještena zapadnije od lokaliteta.

Sustavnim istraživanjima koja, uz prekide, traju od 2008. godine,¹ definirane su osnovne faze razvoja ovoga kompleksnog lokaliteta. Prva, ranoantička faza datira u prva desetljeća 1. st. po. Kr. Slijedi joj nekoliko faza preinaka kroz razdoblje antike i kasne antike, dok se naselje po svojoj prilici napušta negdje u 14. st. (Benčić 2006; Šiljeg et al. 2011; Konestra et al. 2019a). Nakon kasnoantičke faze, koja je za sada naznačena u južnome dijelu lokaliteta i čije korištenje prestaje, prema trenutnim saznanjima, tijekom 6. st., moguće je pratiti cijeli niz radikalnih promjena koje posve mijenjaju fizionomiju naselja, njegove gabarite i prostornu organizaciju. Iako pojedine strukture preživljavaju, one služe isključivo kao temelj za nove, ranosrednjovjekovne građnje.

Istraživanjima je do sada zahvaćen tek manji segment kako antičkoga ruralnog kompleksa (uvjetno vile), tako i kasnijega naselja. Preciznije, u prvome je slučaju istražen segment vezan uz cisternu i prostore s njezine zapadne strane, a geofizičkim su mjerenjima (Konestra et al. 2019a) i probnim sondiranjima (Višnjić 2011) definirani okvirni gabariti sklopa, dok je u potonjem slučaju po svemu sudeći zahvaćeno središte naselja – kula/rezidencija i uz nju povezani sakralno-sepulkralni sklop te sjeverozapadni dio bedema zajedno sa strukturom ulaza (Konestra et al. 2018). Oko središnje građevine, uvjetno nazvano kule, kroz stoljeća srednjega vijeka dograđeno je niz aneksa koji ukazuju na njezino proširivanje i preinake u korištenju pojedinih prostora. O gabaritima i razvoju širega prostora naselja za sada je teško govoriti, no uz njega valja svakako povezati crkvu sv. Križa (ranije sv. Marije) koja se nalazi stotinjak metara sjeverozapadno u odnosu na naselje (Benčić 2006: 334–335; Nefat 2006), a prema povijesnoj kartografiji uz komunikaciju koja je vodila iz pravca Tarske vale prema samome naselju (vidi sl. 3).

ARHEOLOŠKI KONTEKST SAKRALNOGA SKLOPA

Problem definiranja ranosrednjovjekovne faze te njezinoga datiranja naglašen je s obzirom na višefazni karakter lokaliteta i posljedice poljoprivrednih radova koji su tijekom 20. st. zahvatili velike dijelove nekadašnjega naselja. Osim uništenja arhitektonskih ostataka, od kojih se u većoj mjeri sačuvao samo navedeni središnji segment naselja, radovima krčenja i čišćenja poremećeni su gornji slojevi, odnosno oni post-antičke datacije. Također, praznjenjem pojedinih objekata izgubljeni su potencijalno datacijski značajni depoziti kao i pojedini stratigrafski odnosi, što je dokumentirano probnim istraživanjem unutar kule kojim je identificiran tek prvi antropogeni sloj na lokalitetu (Šiljeg et al. 2017). Ipak, kombinacijom analiza stratigrafije sačuvanih slojeva, arhitekture i tipologije po-

jedinih nalaza i objekata, moguće je iznijeti nove podatke o ranosrednjovjekovnoj fazi naselja, a ponajviše o sakralnome objektu koji je podignut uz njegov središnji dio i o njegovu aneksu koji je korišten u sepulkralne svrhe.

Najbolje sačuvani antički objekt na lokalitetu velika je cisterna čiju defunkcionalizaciju valja smjestiti u sam suton antike, a koja će kroz kasnije faze poslužiti kao temelj naknadnih građnji. Na njezin urušeni sjeverni zid dograđen je središnji objekt – kula (Cuscito, Riavez 2008), a zatrpani interijer koristit će se kao zaseban prostor – nejasno je li otvoreni ili (polu) zatvoreni. Istočni perimetralni zid cisterne također je nadograđen i produžen tvoreći neku vrstu razdjelnika između rezidencijalnoga i sakralno-sepulkralnoga sklopa, što bi valjalo datirati u post-kasnoantičko razdoblje s obzirom da je u zidu kao spolij bio ugrađen ulomak sarkofaga (sl. 1). Zapadno od cisterne, odmah iznad pozamašnih kasnoantičkih depozita, razvija se obrtnička zona, vjerojatno metalurško-prerađivačke namjene i moguće povremenoga karaktera koja se prostire i uz zapadni zid kule te kasnije biva presječena nizom dograđenih struktura. Upitno je u kojoj se mjeri u ovim slojevima pronađen srebrni *denaro piccolo scodellato* dužda Pietra Gardeniga (1289. – 1311.) (sl. 2: 3)² može koristiti kao datacijski relevantan za obrtničku fazu, s obzirom da su unutar strukture koja je presjekla ovaj sloj, u znatno sigurnijem kontekstu, pronađeni *denari piccoli scodellati* datirani od 1268. do 1311. godine (Šiljeg 2009: 114).³

Zapadnije, nad temeljima dijela antičkih/kasnoantičkih struktura koje se razvijaju i dalje u istome smjeru (Višnjić 2011), podignut je ulazni prolaz kroz bedemsku strukturu. I ovaj segment lokaliteta doživljava niz pregradnji koje negiraju njegovu prolaznu funkciju pretvarajući ga u manju prostoriju, dok je posljednju fazu korištenja moguće datirati nalazima venecijanskoga *soldina*, vjerojatno dužda Francesca Dandola (1329. – 1339.),⁴ jednoga nečitkog *soldina*, no moguće istovjetnoga kao prethodni, i jednoga posve istrošenoga *denara piccolo scodellato* (sl. 2: 4–6). Nakon toga prostor se definitivno zatrpava i zazidava.

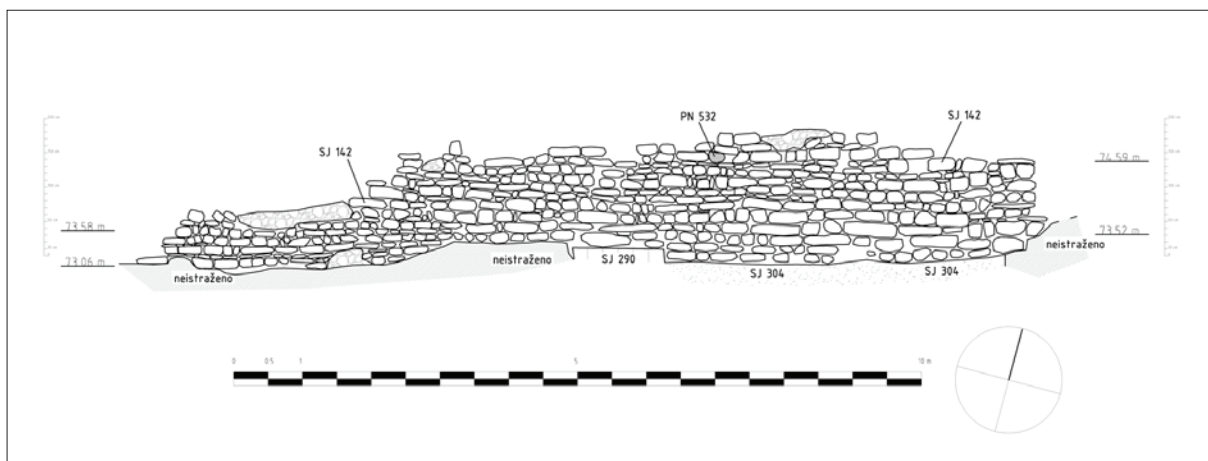
Istočno od cisterne, osim struktura sakralnoga zdanja i sepulkralnoga aneksa s četiri groba i višestrukim ukopima (Konestra et al. 2019a), dokumentirano je nekoliko struktura za sada nejasne, no svakako post-antičke datacije (sl. 3). Pregradnjom prolaza između jedne od navedenih struktura i sepulkralnoga aneksa stvoren je zatvoreni prostor koji je također korišten za ukapanja (jedan grob s višestrukim ukopima). Te su strukture podignute na plitkome i poremećenome depozitu urušnja/poravnanja te za sada, osim ispod praga sepulkralnoga aneksa, nisu utvrđene ranije strukture. Ovdje zatečeni ostatak zida izgrađen je iznad temelja kontrafora cisterne, što ga smješta u jednu od kasnocarskih ili kasnoantičkih faza. Vrlo mala količina nalaza koja potječe iz ovoga sektora (P3 i 8a, sl. 3), mahom grube kuhinjske keramike sitnih dimenzija, onemogućava precizniju dataciju, no ipak pojedini ulomci upućuju na srednjovjekovnu fazu (sl. 2: 1–2). Riječ je o ulomku glazirane keramike tzv. *invetriata in monocottura* iz zapune posljednjega ukopa groba 3 datirane u 9. st. (npr. Briano et al. 2018: 115–116 s ranijom literaturom) te ulomku stjenke s ukrasom gustih horizontalnih jednostrukih valovnica, moguće lonca, koji bi se tipološki

1 Istraživanja su započeta suradnjom Zavičajnoga muzej poreštine i Instituta za arheologiju, a od 2016. godine suradnji se pridružuje Alma Mater – Sveučilište u Bologni. Ranije su na lokalitetu provedeni terenski pregledi i analiza arhitekture (Benčić et al. 2005; Cuscito, Riavez 2008). Istraživanja financiraju Općina Tar – Vabriga/Torre – Abrega i lokalna turistička zajednica, Sveučilište u Bologni i Ministarstvo vanjski poslova Republike Italije te Ministarstvo kulture RH.

2 Moguća analogija s CNI VII, 54, n. 19–28. Na pomoći pri identifikaciji numizmatičkih nalaza zahvaljujemo kolegi Ivi Mileusniću, kustosu Pomorskoga i povijesnog muzeja Hrvatskoga primorja Rijeka.

3 Riječ je o duždevima Lorenzu Tiepolu (1268. – 1275., CNI VII, 42, n. 30), Giovanniu Dandolu (1280. – 1289., CNI VII, 51, n. 41), dok dva primjerka pripadaju duždu Pietru Gradenigu (1289. – 1311., CNI VII, 54, n. 21).

4 Moguća analogija s CNI VII: 65, n. 28, T. III: 7.

Sl. 1 Pogled na istočno lice rekonstruiranoga i produženoga zida rimske cisterne (SJ 142, stanje 2017. godine); PN 532 odgovara spoliju sarkofaga (crtež: N. Šegvić)

Fig. 1 View of the eastern face of the reconstructed and elongated wall of the Roman cistern (SU 142, as of 2017); SF 532 refers to the sarcophagus fragment used as spolia (drawing by: N. Šegvić)

Sl. 2 Arheološki nalazi indikativni za srednjovjekovnu dataciju: 1 ulomak keramike *invetriata in monocottura* iz groba 3; 2 ulomak (rano)srednjovjekovne keramike (iz P 8a); 3 *piccolo* Pietra Gradeniga (PN 726); 4 *piccolo* (PN 468); 5 *soldino* Francesca Dandola (PN 505); 6 *soldino* (PN 461) (foto i ilustracija: A. Konestra)

Fig. 2 Indicative finds belonging to the Medieval phase: 1 *invetriata in monocottura* from grave 3; 2 decorated sherd of (early) Medieval pottery (from P 8a); 3 *piccolo* of Pietro Gradenigo (SF 726); 4 *piccolo* (SF 468); 5 *soldino* of Francesco Dandolo (SF 505); 6 *soldino* (SF 461) (photos and illustration by: A. Konestra)

mogao smjestiti u jadranski proizvodni krug ranoga srednjovjekovlja (usp. Vroom 2012: 381, sl. 25a). Iako zbog nemogućnosti rekonstrukcije oblika njegova precizna tipološka atribucija ostaje nejasna, određene dekorativne sličnosti moguće su s jednim primjerkom iz Gočana (Juroš-Monfardin 1995: sl. 139).

Osim struktura unutar naselja, ovom bi se horizontu mogla pripisati i ranije spomenuta crkva sv. Križa (sv. Marije) u kojoj je tijekom raščišćavanja pronađen ulomak pluteja s pleternom ornamentikom (Benčić 2006: 335, Il. 20–21; Nefar 2006). Međutim, kako nisu provedena arheološka istraživanja, teško je postojeću strukturu povezati uz navedeni nalaz (sl. 5).

Istraživanja sakralnoga objekta

Mala građevina smještena istočno od korpusa kule već je prvim istraživanjima početkom 2000-ih godina definirana kao sakralni objekt (Benčić 2006: 333–335). Riječ je o objektu četvrtastoga tlocrta s polukružnom izbočenom apsidom orijentiranom prema istoku. Vanjske mu dimenzije iznose 7,8 x 4,5 m, a iako je zide (danas konzervirano) mjestimice očuvano do tek 1 m visine, parter u interijeru iznimno je dobro sačuvan, uključujući većinu podnice izrađene od većih, dimenzijama različitih no uvijek četverokutnih kamenih ploča i bazu oltarne ograde s dvama četvrtastim utorima za pilastre. U urušenju su pronađeni i ulomci pilastra koji u potpunosti odgovara navedenim utorima u bazi (sl. 4). U kutu kojega tvore sjeverni zid objekta i baza oltarne ograde utvrđen je *in situ* ukopan stup četverokutnoga presjeka čiji je fragment pronađen i kod raščišćavanja crkve.⁵ U šuti u okolici građevine pronađena su dva ulomaka crkvenoga namještaja s pleternom ornamentikom koji po svoj prilici pripadaju zabatu oltarne ograde, dok je u urušenju sa zapadne strane kule pronađen mramorni ulomak (okvir?) s isto-vjetnom troprutom valovnicom (sl. 5) (Benčić 2006: Il. 17–18; Konestra et al. 2019a: Fig. 4).

Revizijska istraživanja sakralne građevine poduzeta su 2019. godine s ciljem definiranja stratigrafije ispod podnice te detaljnoga dokumentiranja svih graditeljskih elemenata prije konzervacije zida i zamjene slojeva zaštite podnice. U nastojanju očuvanja što izvornijega izgleda spomenika u vidu buduće prezentacije, arheološkim je sondama zahvaćeno područje gdje podne ploče nedostaju. U obje je probne sonde zatečena izrazito plitka stra-

⁵ Moguće je da je riječ o ponovno upotrijebljenome antičkom pragu ili nekom drugom graditeljskom elementu.

Sl. 3 Tlocrtni prikaz mogućih struktura korištenih tijekom ranosrednjovjekovnog razdoblja u odnosu na gabarite antičkoga naselja. Povijesna komunikacija prema tzv. Franciskanskom katastru Istre (ilustracija: A. Konestra; nacrt: N. Šegvić, A. Konestra; podloga: DOF DGU)

Fig. 3 Layout of the structures possibly in use in the early Middle Ages compared to the area of the Roman settlement. Historic communication based on the so-called Franciscan cadastre of Istria (illustration by: A. Konestra; drawing by: N. Šegvić, A. Konestra; basemap: DOF DGU)

Sl. 4 *In situ* baza oltarne ograde i kameni ulomci zatečeni prilikom raščišćavanja crkve; 1–2 ulomci pilastra oltarne ograde; 3 ulomak stupa ukopanoga u brodu crkve (snimio: G. Gabrielli)

Fig. 4 *In situ* altar screen base and stone fragments recovered during clearance within the church; 1–2 fragments of pilasters of the altar screen; 3 fragments of the pillar located within the church's nave (photo by: G. Gabrielli)

Sl. 5 Ulomci s pletenom ornamentikom pronađeni na lokalitetu (snimili: G. Benčić, A. Konestra)

Fig. 5 Fragments with interlace decoration recovered at the site (photo by: G. Benčić, A. Konestra)

Sl. 6 Presjek u sondi 1 u sakralnom objektu (snimila: P. Androić Gračanin; ilustracija: A. Konestra)

Fig. 6 Profile within Trench 1 within the church (photo by: P. Androić Gračanin; illustration by: A. Konestra)

Sl. 7 Kameni „okvir” – temelj za ploče i sloj poravnavanja s tegulama i kamenjem – Sonda 1; u donjem lijevom kutu vidljiv je ukopani stup (snimila: M. Annibalini)

Fig. 7 Stone “frame” – base for the floor stone slabs and levelling layer with tegulae and stone – Trench 1; in the lower left corner the pillar within the nave is visible (photo by: M. Annibalini)

tigrafija, odnosno tek sloj pripreme podnice položen na geološki sloj crvenice ili vapnenačke stijene (sl. 6). Navedeni se sloj sastoji od ulomaka antičkih tegula i kamenja, ponegdje pomiješanih s rastresitom žbukom, a korišten je za poravnavanje. Na istoj razini, na položaju koji odgovara rubovima kamenih ploča, zatečeni su „okviri” od pravilno složenoga kamenja na koje su polagane dvije susjedne ploče, a čija je funkcija očigledno bila olakšavanje uslojavanja pojedinih elemenata podnice i njezinog cjelokupnoga poravnavanja. Ovaj detalj upućuje na istovjetnu graditeljsku fazu podnice i baze prezbiterija, jer svaki kameni okvir odgovara dimenzijama pojedinih ploča, što je razvidno na onim mjestima gdje one nedostaju, dok se sama tako formirana podnica podvlači, sa strane broda, ispod baze septuma te je oblikovana oko kamenoga stupa u njegovome sjeveroistočnom kutu (sl. 7). Unutar prostora prezbiterija, koji je u odnosu na brod povišen za debljinu baze septuma (15-ak cm), utvrđeno je kako je istočna strana baze oltarne ograde također položena na istovjetan kameni okvir kao i podne ploče. One su ovdje međutim sačuvane samo uz južni i sjeverni zid, a zbog svoga oblikovanja i dimenzija mogle bi upućivati na naknadna umetanje te posljedično signalizirati na prisutnost ukopa. Analogije ovome načinu polaganja podnice nisu do sada utvrđene, no ovakve su podnice u Istri poznate iz niza primjera te su bile dugo u funkciji, stoga nisu kronološki indikativne (npr. sv. Šimun i sv. Cecilija kod Gurana, sv. Marija Mala kod Bala, sv. Pavle u uvali San Polo i dr., Jurković et al. 2011: 123–124, sl. 21–22; Matejčić, Jurković 2002: 25, 27). Dok su tegule očigledno reupotrebjeni antički građevinski materijal, drugih nalaza, osim nekoliko vrlo sitnih ulomaka grube kuhinjske keramike unutar jedne pukotine u stijeni, nije bilo. Potonji se, na temelju urezanih ukrasa na ramenu i prema gornjojadranskim analogijama mogu smjestiti u širi kronološki okvir od 6. do 8. st. (Cirelli 2015: 126, Fig.

18; Negrelli 2015). Tehnika gradnje crkve ne razlikuje se značajno od one okolnih struktura, posebice zida koji je nadograđen na istočni perimetralni zid cisterne i sepulkralnoga aneksa, što podrazumijeva korištenje pravilnih kamenih blokova različitih dimenzija ili pak uskih i dužih kamenih ploča (sl. 1; 8). Temelji su prilagođeni geološkoj podlozi, pa su mjestimice vrlo plitki i tek su neznatno širi od elevacije. Zidove debljine 50-ak cm tvore dva lica s tankom ispunom žbuke i sitnoga kamenja, a građa je uslojena s tendencijom formiranja pravilnih redova koji tek ponegdje odstupaju, iako im je debljina često dosta neujednačena (sl. 8). Prema fragmentu zidne žbuke koji je utvrđen *in situ* prilikom istraživanja sepulkralnoga aneksa i sličnim ulomcima uz sam temelj pročelja (Koneštra et al. 2018), moguće je pretpostaviti kako je cijela građevina bila ožbukana slojem od oko 1 cm vapnene žbuke sa sitnim pijeskom, sigurno s vanjske, a po svoj prilici i s unutarnje strane.

Jedini sačuvani otvor onaj je u središnjem dijelu pročelja sa sačuvanim pragom koji uz vanjski rub ima duži okomiti kanal. Ispred praga pronađen je veći kameni element koji bi mogao odgovarati nadvratniku. Prag je postavljan u istoj razini kao vanjska hodna površina, dok je podnica crkve 10-ak cm niža pa prag ima i funkciju stepenice. Nisu utvrđeni kameni dovratnici što bi upućivalo, uz način oblikovanja praga, na postojanje drvenoga okvira za vrata.

Osim opisanih pilastara oltarne ograde i ulomka stupa iz crkvenoga broda u sloju šute kojim je crkva bila zatrpana, još su ranijim istraživanjima pronađeni manji kameni recipijent s izljevom i ulomak praga koje ne bismo povezali uz samu sakralnu građevinu (sl. 4). U središnji dio apsida smještena su dva kamena bloka četvrtastoga oblika koja su postavljena okomito uz sam zid tvoreći neku vrstu baze. S obzirom da su pronađeni tek položeni na zemljani sloj (ovdje je priprema podnice posve destru-

Sl. 8 Pogled s juga na sakralno-sepulkralni sklop. Crkva, sepulkralni aneks, i u prvome planu pregrađeni prolaz sa sepulkralnom funkcijom; lijevo – produžetak istočnoga zida cisterne (snimila: P. Androić Gračanin)

Fig. 8 View from the south towards the sacral complex. Church, sepulchral annex, and in the forefront the walled passage reused as sepulchral space; left – elongation of the eastern wall of the cistern (photo by: P. Androić Gračanin)

irana), nejasno je mogu li se dovesti u vezu s originalnim crkvenim namještajem i pripisati bazi oltarne menze, no i u tom slučaju vjerojatno pripadaju nekoj naknadnoj fazi. Baza oltarne ograde, širine 40 cm, izrađena je od tri bloka, od kojih dva istovjetna zauzimaju gotov cijelu širinu broda, dok treći znatno manji zapunjava tek manji prostor uz sjeverni zid (sl. 4).

Rezultati istraživanja ukazuju na to da se sakralni objekt smjestio na prostor na kojem po svoj prilici nisu postojale ranije strukture. Mogli bismo, s obzirom na istovjetnu situaciju unutar kule, položaj antičkih bazena i preliminarne rezultate geofizike, pretpostaviti kako je ovaj prostor u antici korišten kao dvorište.

SAKRALNI OBJEKT U KONTEKSTU SREDNJOVJEKOVNE ISTRE

Tlocrtno rješenje

Opisanim istraživanjima crkve nije prikupljen gotovo nikakav arheološki materijal koji bi bio datacijski relevantan što, uz jednostavnost njezina tlocrta – četvrtasti brod s izbočenom polukružnom apsidom, ne olakšava smještanje građevine u jasniji kronološki okvir (sl. 9).

Male jednoapsidalne građevine mogle su, naime, postojati već u ranokršćanskoj arhitekturi kao oratoriji ili manji sakralni objekti te se tipološki vezati na pojedina rješenja prisutna u termalnim sklopovima rimskih vila Istre (Faber 1992). Međutim, takva tvrdnja za sada je posve hipotetska s obzirom na nesigurne podatke vezane uz moguće primjere, prvenstveno crkve sv. Petra u Sornu i sv. Petra u Pudarici, obje u porečkome ageru. U prvome je slučaju poznat samo tlocrt izrađen u 19. st. što ostavlja otvorenima pitanja o dataciji crkve i njezinome nasjedanju na ranije rimske strukture (Matejčić 2012). U potonjem je pak slučaju poznato nešto više podataka koje, uz tlocrt, donosi A. Šonje koji crkvu datira u 6. st. na temelju baze oltarne menze koju je pronašao u njezinu interijeru i koja bi tipološki odgovarala takvoj dataciji (Šonje 1970: 60; 1982: 50–51, T. XII). Iako bi ona tlocrtno vrlo dobro odgovarala kapeli u Starom Taru, navedena baza menze dimenzijama je posve nerazmjerna s građevinom što bi moglo upućivati na postojanje ranije, veće kasnoantičke sakralne građevine koja je naknadno pregrađena/preoblikovana, odnosno na njezinom je mjestu sagrađena manja crkva. U pulscome ageru također postoji niz manjih crkvi s polukružnom apsidom koje se teško mogu decidirano datirati u 6. st. Na primjer crkva sv. Martina u Midnjanu vrlo je slična tarskoj kapeli, no nije točnije datirana već je svrstana u šire razdoblje od 7. do 13. st. (Marušić 1963b: 246–247; Šonje 1982: 116–119; Demonja 1999: 22).

Analogije sa širega jadranskog prostora smještale bi nastanak ovakvih oblika, kako u ruralnome tako i u urbanome kontekstu, u 7.–9. st. (Campana et al. 2008; Chavarría 2009; Cirelli 2013). Na području središnje Dalmacije mogli bismo također pronaći primjere iz predromaničkoga razdoblja kao što su moguća ranosrednjovjekovna faza sv. Jurja na rtu Marjan (Marasović 2011: 380–385) ili sv. Ilija u Crkvinama gdje je sačuvana i baza oltarne ograde (Marasović 2011: 197–199).

Jedan detalj ipak govori o kasnoantičkoj ili ranosrednjovjekovnoj dataciji tarske sakralne građevine, a to je spoj apside i začelnoga zida koji je tek neznatno uži od širine broda (sl. 9). Takvih primjera, objavljenih nakon sustavnih istraživanja, ima mnogo. Bez obzira na ukupni tlocrt, takav je detalj prisutan na primjer kod crkve sv. Tome kod Rovinja (Matejčić 1997) i u slučaju manjih apsida sv. Marije Velike kod Bala (Chevalier, Matejčić

2009). U oba je slučaja riječ o predromaničkim crkvama 8.–9. st., no valja napomenuti kako je kod njih nastavak apside u liniji s perimetralnim zidovima, dok je u tarskome slučaju užu. Tarsku kapelu možemo usporediti i s bočnim apsidama sv. Kvirina u Vodnjanu koje su nešto dublje, a crkvu se smatra predromaničkom (Marušić 1987; Jurković 2002: 75–76). Takva su rješenja prisutna i ranije, u crkvama 6.–7. st., no tada je riječ o izvana poligonalnim apsidama kao što su sv. Elizej u Fažani (Marušić 1958) (kasnije ipak pomaknut u 7.–8. st.), mala kapela u Valbandonu – Vela Boška (Juroš-Monfardin, Matijašić 1988; Juroš-Monfardin 1996) ili kapela koja je interpretirana kao krstionica kod sv. Andrije u Valbandonu (Marušić, Šašel 1986) (sl. 10). Ako pak uzmemo u obzir male kapele s polukružnom apsidom iz 11. i 12. st., broj primjera se znatno povećava (Demonja 1999), stoga jednostavnost tlocrta ne može biti indikativna za preciznu dataciju, jer se takvi oblici pojavljaju u vrlo širokom kronološkom rasponu.

Crkveni namještaj

Još nekoliko detalja tlocrta moglo bi tarsku kapelu datirati u rani srednji vijek, prije svega podanak oltarne ograde koji, unatoč malim dimenzijama građevine, jasno ocrtava izvorno rješenje liturgijskoga prostora (sl. 9; 11). Nedostatak ukrasa na pilastru koji je definitivno pripadao oltarnoj ogradi, kao i ukrasi na manjim ulomcima crkvenoga namještaja doduše pronađenima u urušenjima, a ne *in situ* u crkvi, moguće je povezati uz repertoar 8. ili 9. st. U okolici Poreča primjeri skulpture 9. st. pronađeni su na više lokaliteta, kao što su Ružar (Rosarium) kod Vižinade (Šonje 1982: 76–77, sl. 36), sv. Mihovil pod zemljom (Šonje 1982: 82; Fisković 1994), ali njihov smještaj u liturgijskome prostoru ostaje nepoznat (za srednjovjekovnu skulpturu Istre vidi: Matejčić, Mustać 2017). U okolici Pule crkva koja najviše podsjeća na tarsku kapelu ona je u Veloj Boški kod Valbandona, gdje su pronađeni ulomci pluteja i baza oltarne pregrade s utorima u originalnom položaju (Juroš-Monfardin 1996) (sl. 10).

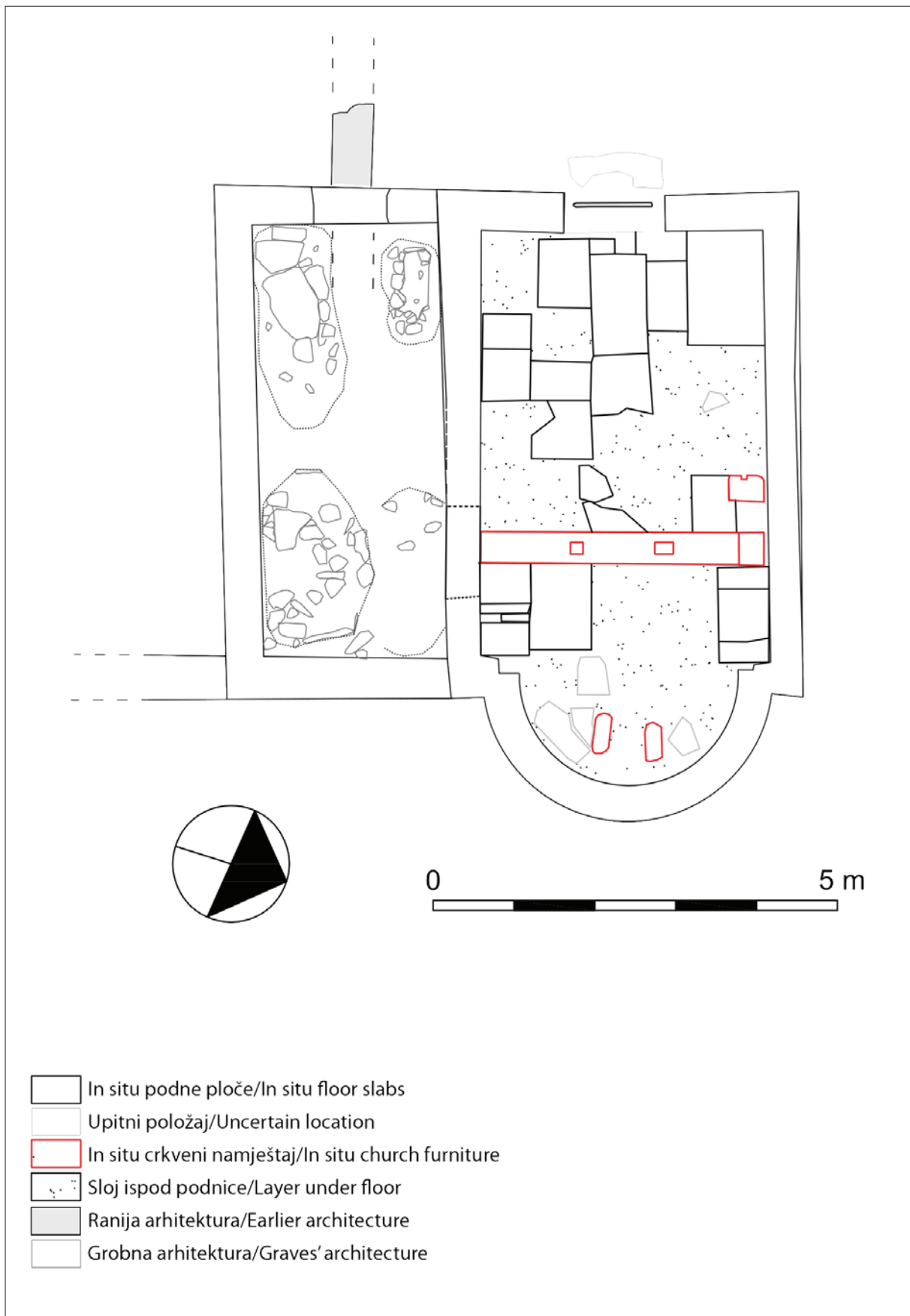
Valja međutim naglasiti kako septum nije ekskluzivan za razdoblje 8.–9. st., već se javlja i u crkvama 11.–12. st. i postoje primjeri gdje je pronađen u originalnome položaju, kao što su sv. Flor kod Labina (Matejčić, Mustać 2017: 262–263) i crkva Bezgrešnoga Začeca Blažene Djevice Marije (Concetta) u Galižani (Ghiraldo 2006: 424–429). Međutim, stanje istraženosti ovih, ali i drugih sličnih primjera, još uvijek ne dozvoljava definitivne kronološke atribucije, što i u našem slučaju predstavlja dodatni problem.

Valja se još osvrnuti na četverokutni stup smješten 20-ak cm ispred baze oltarne ograde, uz sjeverni perimetralni zid crkve (sl. 9; 11). Iako njegova funkcija nije posve jasna, s obzirom na položaj i odnos sa septumom, moglo bi se raditi o instalaciji za tabernakul ili o manjem pulpitu/stalku kakvi se ponekad nalaze u ranosrednjovjekovnim crkvama, na primjer u sv. Mariji *in Valle* u Cividale del Friuli, gdje se međutim nalazi u centralnome položaju (Torp 2006). Što se tiče baze oltarne menze, za koju je teško reći pripada li izvornoj fazi, ipak postoje analogije u nizu sepulkranih oratorija sjeverne Italije (Brogiolo 2002: T. 4–5).

Problem koji to nije?

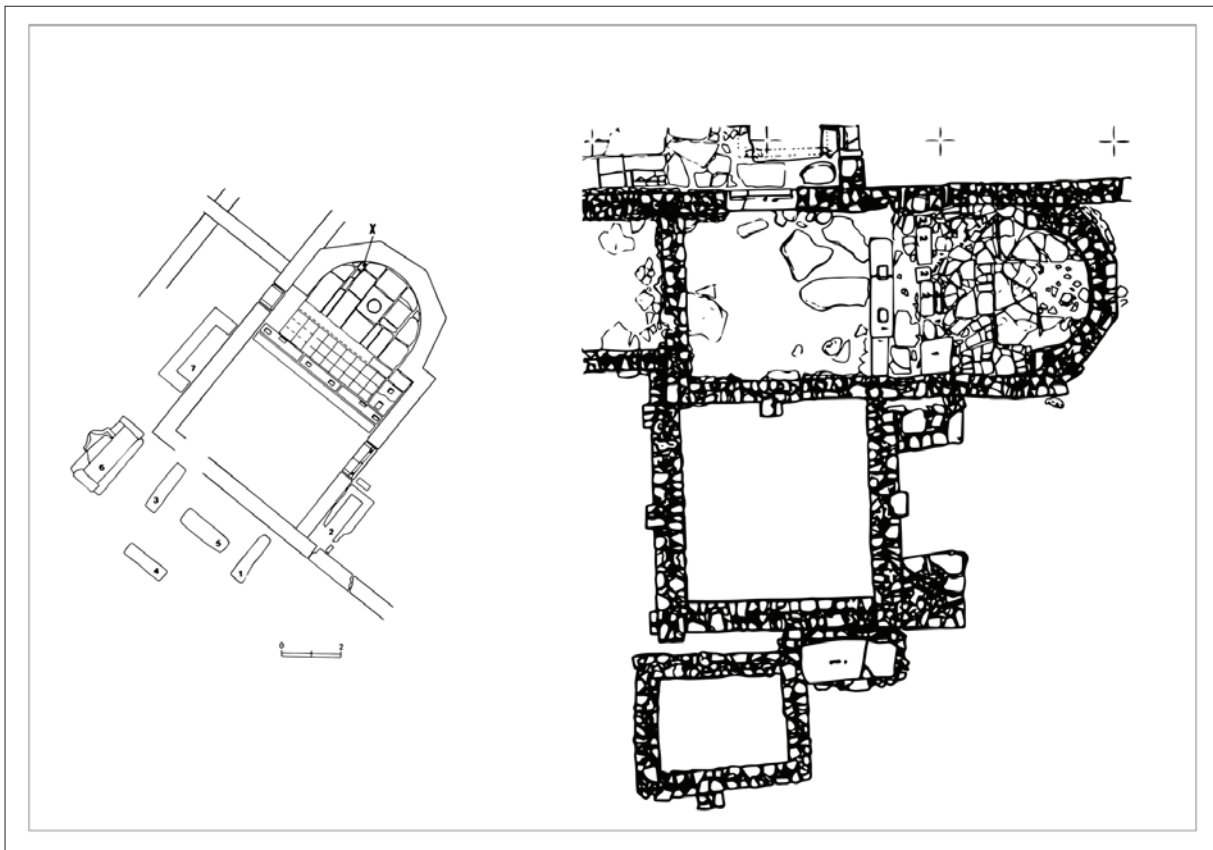
Vrativši se ponovno na detalj spoja apside sa začelnim zidom, potrebno je promotriti još jedan detalj, a to je profilacija (udubljenje) koja se javlja na trijumfalnome luku i koja je stvarala neku vrstu okvira apsidalnoga otvora (sl. 9; 11). Primijećeno je kako se takvo rješenje javlja nakon 1000. godine i nije tipično za ranokršćanske i ra-

Sl. 9 Pojednostavljeni tlocrt kapele i aneksa (crtež: N. Šegvić, A. Konestra)

Fig. 9 Simplified layout of the chapel and the annex (drawing by: N. Šegvić, A. Konestra)

Sl. 10 Valbandon: Vela Boška (lijevo) i „krsionica” uz crkvu sv. Andrije (desno) (prema Juroš-Monfardin 1996; Marušić, Šašel 1986; tlocrti nisu u mjerilu)
Fig. 10 Valbandon: Vela Boška (left) and “baptistery” adjacent to St. Andrews (right) (after: Juroš-Monfardin 1996; Marušić, Šašel 1986; layouts are not in scale)

Sl. 11 Tarska kapela nakon konzervacije 2019. godine – ističu se dijelovi *in situ* liturgijskoga namještaja (snimila: A. Konestra)
Fig. 11 Chapel in Tar after conservation in 2019 – the *in situ* liturgical furniture is evidenced (photo by: A. Konestra)

Sl. 12 Profilacija lučnoga otvora apside (snimio: G. Gabrieli; obrada: A. Konestra)

Fig. 12 Profiled opening of the apse (photo by: G. Gabrieli; elaboration by: A. Konestra)

nosrednjovjekovne crkve (Šonje 1982), stoga je to jedini ukrasni element koji bi mogao pomaknuti dataciju crkve. Brojni su primjeri crkava s ovim oblikovnim dekorativnim rješenjem, npr. sv. Mihovil kod Lima (Šonje 1982: 114), sv. Eufemija u uvali Saline (Šonje 1982: 151) i sv. Mihovil u Balama (Šonje 1982: 123). Posebno ćemo se, međutim, osvrnuti na crkvu sv. Pelegrina kod Galižane čiji je tlocrt nakon istraživanja 1909. godine objavio A. Gnirs (sl. 13). Crkva je izdužena tlocrta s polukružnom apsidom, a spoj apside s brodom istovjetan je kao u tarskoj kapeli, dok bi dimenzije broda od 17 x 7 m upućivale na protoromaničku dataciju. A. Gnirs je također pronašao elemente liturgijskoga namještaja koji datiraju u 8.–9. st. (Gnirs 2009: 199–200).

Detalj profiliranoga apsidalnog luka u mnogim slučajevima unosi datacijske probleme, pa tako i u slučaju sv. Marije Male kod Bala gdje je predromanička skulptura također pronađena unutar protoromaničkoga zdanja čija je datacija stoga bliža 11. nego 8.–9. st. (Matejčić 1997: T. VII). Međutim, naknadnim analizama ziđa u ovome je slučaju utvrđeno postojanje dviju faza: jedna ranija iz 8.–9. st. sačuvana u apsidalnoj zoni i druga kasnija koja se odnosi na perimetralne zidove (Matejčić, Jurković 2002: 25–26).⁶ Upravo je ovaj novi podatak o dataciji apside sv. Marije Male ključan za analizu kapele u Starom Taru čija bi se datacija slijedom toga također bez problema mogla smjestiti u ranosrednjovjekovno razdoblje. U sv. Stjepanu u Peroju također se javlja profilacija apsidalnoga otvora, pa i u ovome slučaju ostaje otvoreno pitanje datacije u 8.–9. st. ili pak 11. st. (Matejčić 2016). Iz navedenoga moguće je pretpostaviti kako je profiliran trijumfalni luk prisutan već u predromaničkoj sakralnoj gradnji, dok po-

staje čest u protoromaničkim i romaničkim crkvama 11. i 12. stoljeća.

Datacija

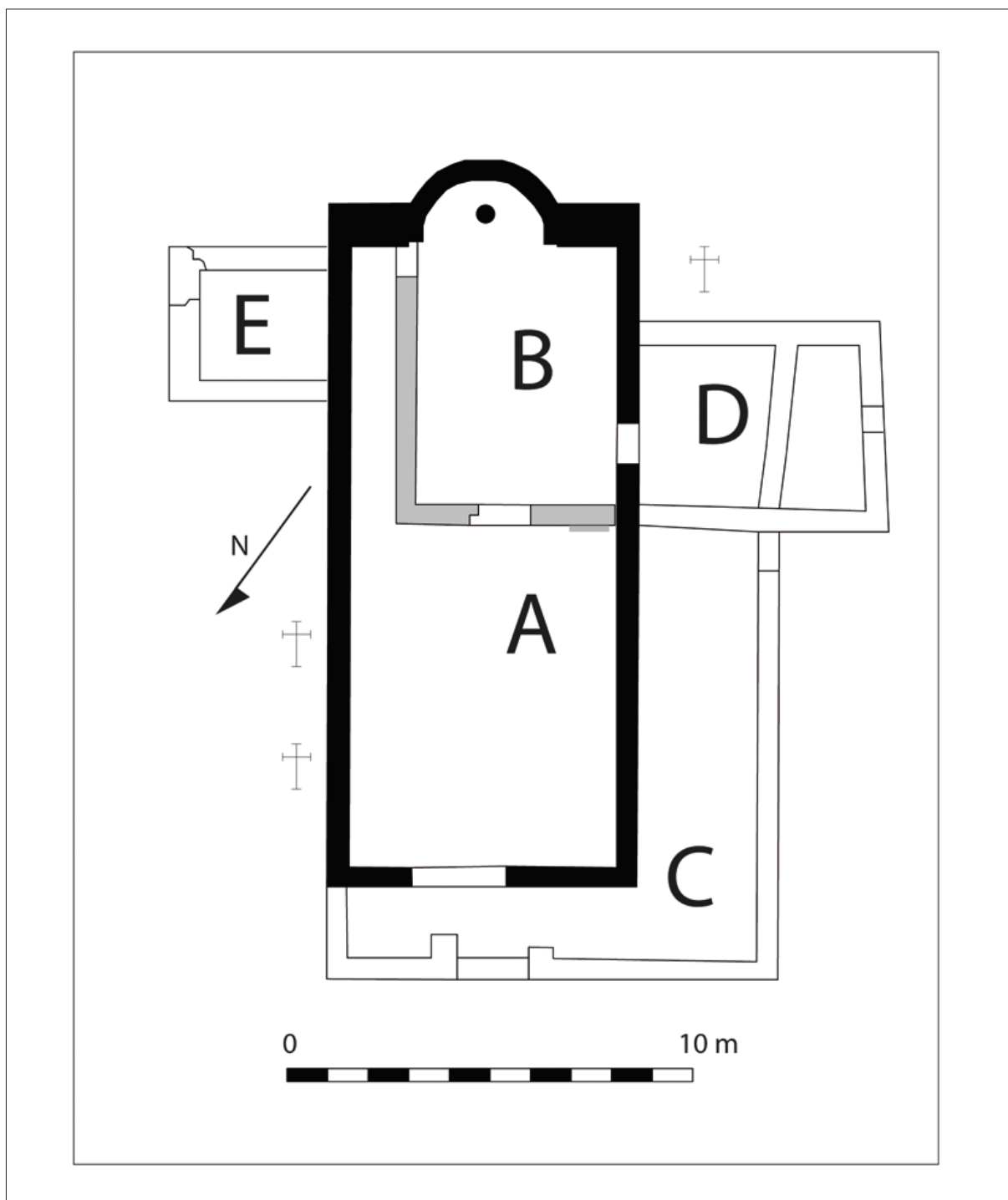
Do sada navedeni elementi sakralne građevine u Starome Taru i analizirane analogije mogli bi dopustiti njezinu dataciju u 8.–9. st. Tlocrt, blizak bočnim brodovima crkava 6., ali i 8.–9. st. st., te proporcije broda i apside dodatno osnažuju takvu tezu. Ulomke skulpture pronađene u okolici crkve također je, dakle, moguće datirati u ista stoljeća. Iako su sačuvani pleterni ornamenti vrlo mali, ipak se mogu uvrstiti u izraz kamene liturgijske skulpture 8. ili 9. st. Motiv je sličan onima iz sv. Cecilije kod Gurana koje I. Matejčić datira u 8.–9. st.,⁷ a u blizini Poreča možemo uočiti sličnosti s ulomkom grede sv. Pelagija. Osim toga, izvedba motiva bliska je onima koji se javljaju na gredama sv. Lovre kod Šijane, kapele u Vallbandono kod Fažane, na oltarnoj ogradi sv. Sofije u Dvigradu (Matejčić, Mustać 2017: br. 46, 60–61) i Velike Gospe kod Bala (Jurković, Caillet 2007: 113–114; za usporedbe s ulomcima s područja južne Istre vidjeti: Belošević 2019).

Funkcija crkve

Ukoliko prihvatimo tezu da je kula sagrađena prije sakralne građevine (moguće i tek neznatno ranije), tada bismo potonju mogli definirati kao „dvorsku kapelu”, odnosno kapelu koja je bila namijenjena uskome krugu žitelja kule. Mogla je služiti kao bogomolja kaštelana ili osoba koje su administrirale kulu, njihovih obitelji i njihova širega kruga. Na neki bi način to kapelu svrstalo u privatne oratorije, što ne mora nužno indicirati na aristokratske naručitelje povezane uz središte lokalne moći. Naime, po svojoj prilici glavna crkva ove zajednice bila

⁶ Zahvaljujemo prof. Ivanu Matejčiću što je s nama podijelio svoja razmišljanja ukazujući nam ovaj detalj i niz primjera koje je potrebno uzeti u obzir kod njegove raščlambe te na nizu drugih opaski koje su nam pomogle kod pisanja ovoga rada.

⁷ [http://www.ppmi.hr/hr/patrimonio/katalog-predmeta/item/1434/\(15.05.2020.\)](http://www.ppmi.hr/hr/patrimonio/katalog-predmeta/item/1434/(15.05.2020.))

Sl. 13 Sv. Pelegrin kod Galižane (prema: Gnirs 1911; obrada: A. Konestra)

Fig. 13 *St. Peregrine near Galižana* (after: Gnirs 1911; elaboration by: A. Konestra)

obliznja crkva sv. Križa (ranije sv. Marije) koja je kroz kasnija razdoblja (11.–12. st.) korištena kao grobljanska i župna crkva, no i u ranome srednjem vijeku morala je imati ulogu glavne crkve širega područja te se onda kroz nju reflektirala moć teritorijalne elite.

Međutim, čini se nedugo nakon gradnje kapele, s njezine južne strane prigraduje se sepulkralni objekt. Prema do sada prikupljenim podacima (Konestra et al. 2019b) istraženi ukopi uglavnom su obiteljski, a to, više nego što indicira na postojanje mauzoleja, govori o obiteljskoj organizaciji žitelja kule koji, s obzirom na nedostatak priloga, u svoje pogrebne rituale očito nisu inkorporirali posebne simbolične predmete, pa tako ni one koji

bi indicirali na viši društveni položaj.⁸ Također, s obzirom da nije bilo moguće istražiti cjelokupni parter crkve, a na okolnome se području tek očekuju istraživanja, za sada nije moguće govoriti o privilegiranim ukopima kakvi bi mogli biti oni uz prag ili u zoni prezbiterija. Jedino bi takvi indikatori mogli sigurnije upućivati na privatni osnutak, odnosno da su osnivači kapele teritorijalni vladari. Takav je slučaj, recimo, s brojnim primjerima u sje-

⁸ Nedostaje, doduše, za Istru, pregled tipologija ukopa i grobnih priloga, odnosno elemenata nošnje i nakita iz kojih bi se mogli iščitati tragovi elita ili društvene stratifikacije, no u našem je kontekstu značajan rad B. Marušića (1963) o grobovima kod crkve sv. Šimuna kod Gurana.

vernoj Italiji, posebice u okolici jezera Garda (Brogiolo 2002; Brogiolo, Chavarría 2008; 2010), no ovdje je riječ o privatnim langobardskim zadužbinama koje datiraju u 7.–8. st., dok se u Istri slična pojava privatnih kapela povezuje uz karolinško razdoblje (Brogiolo 2009: 54 *passim*; Jurković 2018: 135–136).

Valja spomenuti i kako se u Taru, nakon što postaje biskupski feud (sigurno 983., no moguće već 932. godine) pod direktnom ingerencijom biskupa, po svoj prilici nalazila ruralna zajednica koja, prema dosadašnjim saznanjima, nije imala vojnu ulogu, niti se unutar nje isticao sloj sa značajnim posjedima što dakako ne negira društveno raslojavanje koje je moralo postajati i moguće ga je iščitati iz same činjenice što je biskup ovdje morao imati svoju osobu koja je administrirala posjedom i koja je boravila ako ne u kuli, onda u njezinoj neposrednoj okolici.

Crkva i naselje

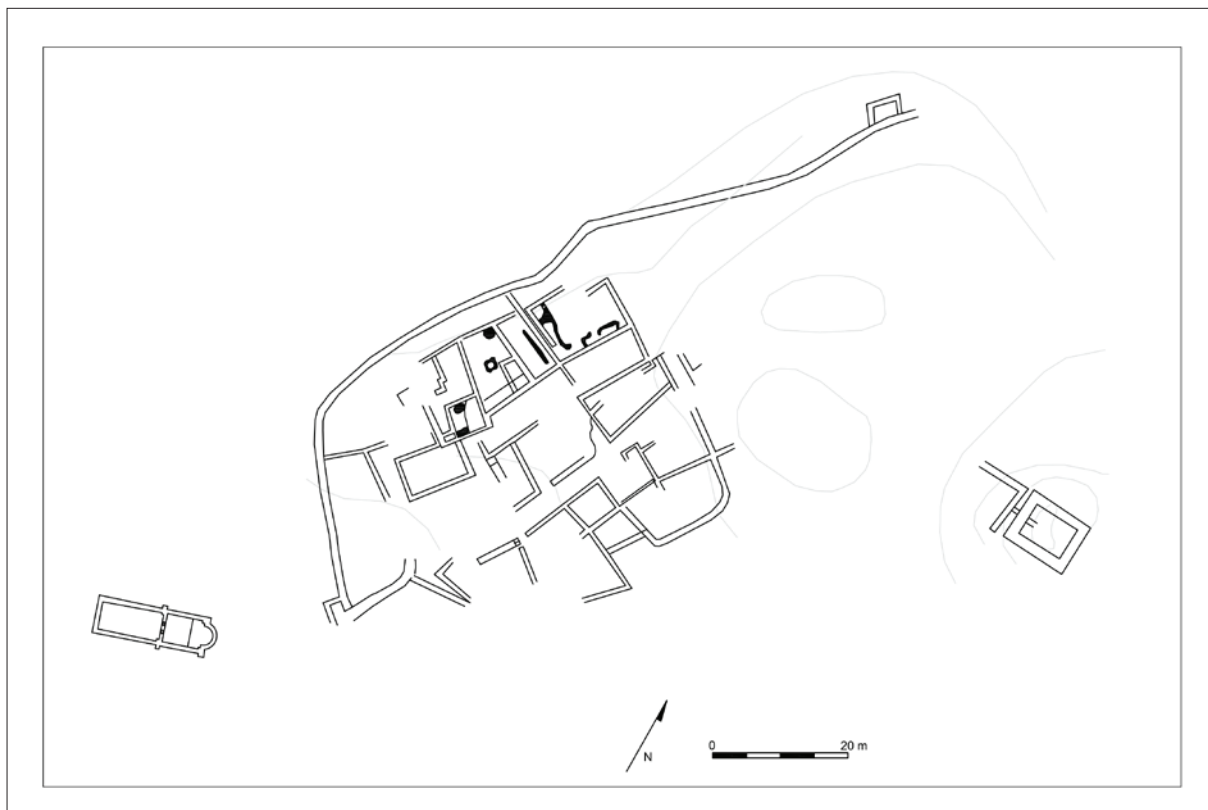
Osnovni problem ostaje i dalje kronološki, i to ne samo u slučaju kapele, već i kule i ogradnoga zida naselja. Moguće ih je smatrati istovremenima i smjestiti ih u 10. st., kada se prvi put spominju (usp. Konestra et al. 2019a: 414), ili ih smjestiti u karolinško doba, prema arheološko-povijesnoj tezi na tragu s razmišljanjima M. Jurkovića (Jurković 2018). Obje teze, međutim, previše pojednostavljaju genezu naselja pokušavajući ju smjestiti unutar modela koji, u prvome slučaju, za sada nema dovoljno analogija u Istri, dok u drugome daje (pre)veliku važnost karolinškoj političkoj prisutnosti u modeliranju krajolika (usp. Levak 2007: 84–89; Budak 2016: 38–39 za drugi kontekst). Sigurno je, međutim, kako su kula i sakralni sklop dio jednoga kompleksa, dakle barem u nekom trenutku funkcioniraju zajedno na što upućuje nadogradnja nad zidom cisterne koja odvaja rezidencijalni dio od onoga sakralno-sepulkralnog istovremeno naglašavajući njihovu konceptualnu povezanost unutar ruralnoga naselja.

Problem Staroga Tara je i komparativne prirode, budući da u Istri nije lako pronaći zadovoljavajuće analogije, i to ne zato što ih potencijalno ne bi bilo, već stoga što su ili slabo istražene ili su takvi lokaliteti svoj život nastavili do danas prolazeći kroz niz transformacija koje podrazumijeva dugo korištenje.

Ponešto je podataka ipak poznato o pojedinim napuštenim naseljima južne Istre koji bi mogli pružiti neke analogne elemente. Sa Starim je Gočanom usporediva situacija s dvjema crkvama (sl. 14) (Marušić 1958: 212, sl. 1; Juroš-Monfardin 1995). U slučaju Gurana analogija se nalazi u položaju glavne crkve odmah izvan naselja, nedaleko prilaza (Jurković 2013; 2016 s ranijom literaturom). No to su tek površne analogije koje bi, osim toga, podrazumijevale da su i Gočan i Tar karolinški, što je za sada potvrđeno samo u slučaju Gurana. Tar je, osim toga, specifičan jer je na istome lokalitetu moguće pratiti promjene kroz znatno duže razdoblje, počevši od rimske vile, no kojima je još uvijek potrebno preciznije odrediti kronološke okvire.

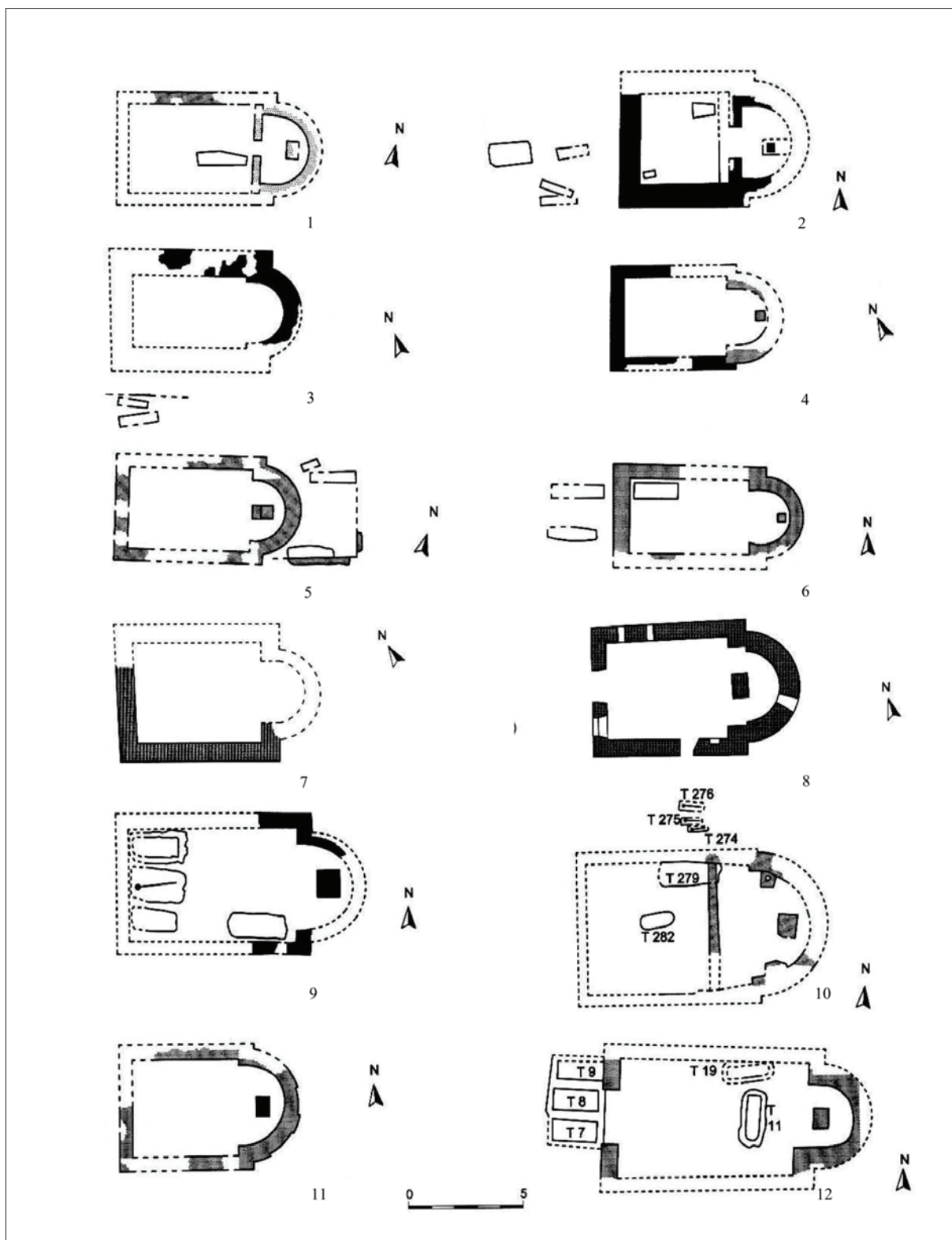
Položaj kapele u odnosu na ostale strukture koje se nalaze u okolici kule dodatno osnažuju tezu o privatnoj namjeni kapele. Prema njezinu položaju možemo zaključiti kako se ne radi o dvorskoj crkvi kakve se smještaju na ključne položaje unutar naselja, na primjer uz bedemski ulaz ili na povišenoj, dominantnoj poziciji.

Kula nastaje kao fortifikacija, no potrebno je razjasniti motiv, odnosno je li on bio strateške ili društvene prirode, odnosno kao izraz teritorijalne moći. Također, potrebno je definirati da li se taj prvobitni karakter zadržao i kroz kasnija razdoblja ili kula gubi svoju prvotnu funkciju kada se oko nje razvilo naselje. U svakome slučaju, kapela bi trebala prethoditi razvoju naselja i vezati se uz razdoblje kada je kula još uvijek mogla predstavljati moć. U Istri je uobičajeni položaj glavne crkve izvan utvrđenoga naselja i to se zadržava kroz dugi period, ponekad stoga što na-

Sl. 14 Shematski tlocrt naselja Stari Gočan (prema: Ragan, Nadilo 2013: 72)

Fig. 14 Schematic layout of Stari Gočan (after: Ragan, Nadilo 2013: 72)

Sl. 15 Ranosrednjovjekovne kapele u sjevernoj Italiji i Švicarskoj: 1 sv. Petar, Gravesano (7.–8. st.); 2 sv. Petar, Dongio (6. st.); 3 sv. Gothard, Airolo (8.–9. st.); 4 sv. Mauricije, Bioggio (7.–8. st.); 5 sv. Kvirik i Giulietta, Melide (8.–9. st.); 6 sv. Viktor, Origlio (8. st.); 7 sv. Jakov, Glorenza (9. st.); 8 sv. Toma, Mori (7. st.); 9 sv. Maria Magdalena, Morazzone (7.–8. st.); 10 sv. Marija, Vizzolo Predabissi (7.–8. st.); 11 sv. Martin, Sonvico (pol. 8. st.); 12 sv. Agata i Sisinno (7.–10. st.) (prema: Brogiolo 2002)

Fig. 15 Early Medieval chapels in northern Italy and Switzerland: 1 St. Peter, Gravesano (7th–8th cent.); 2 St. Peter, Dongio (6th cent.); 3 St. Gothard, Airolo (8th–9th cent.); 4 St. Maurice, Bioggio (7th–8th cent.); 5 St. Quirico and Giulietta, Melide (8th–9th cent.); 6 St. Victor, Origlio (8th cent.); 7 St. Jacob, Glorenza (9th cent.); 8 St. Thomas, Mori (7th cent.); 9 St. Mary Magdalene, Morazzone (7th–8th cent.); 10 Sv. Marija, Vizzolo Predabissi (7th–8th cent.); 11 St. Martin, Sonvico (middle of the 8th cent.); 12 Sz. Agatha and Sisinno (7th–10th cent.) (after: Brogiolo 2002)

staje i prije samoga naselja, dok pojedini slučajevi ostaju nejasni, posebice u južnoj Istri i u slučaju kaštela koje je možda moguće povezati uz karolinška osnivanja.

Situacija kakva je zatečena u Starome Taru za sada teško nalazi analogije. Ukoliko promotrimo dvorce (ka-

štele) s crkvom unutar naselja, izdvaja se obližnji sv. Juraj iznad Mirne (Benčić 2010a), međutim njegova je kronologija još uvijek nesigurna. Crkva se ovdje, ipak, nalazi na dominantnoj poziciji, no također uz reprezentativne građevine što bi ju moglo približiti tarskom primjeru.

Kaštel sv. Juraj i crkva poznati su iz izvora barem od 10. st., no daljnja komparacija ovih dvaju lokaliteta za sada nije moguća. Osim ovoga, mogli bismo spomenuti i Ružar (Rosarium) na području Vižinade koji se spominje u istome dokumentu iz 983. godine u kojem se spominje i Tar; njegova je uloga bila kontrola donjega toka rijeke Mirne i kroz srednji se vijek razvija u fortificirano naselje (Benčić 2010b: 64–65). S obzirom da za sada nije definirana njegova interna organizacija, malo se toga može reći o trenutku nastanka. Poznati su, međutim, tlocrt crkve i liturgijski namještaj koje donosi A. Šonje (Šonje 1982: 76–77), no nejasan je njezin odnos s ostalim strukturama naselja. U ovome kontekstu ne bismo povlačili paralele s lokalitetima kao što su sv. Lovreč Pazenatički ili Bale, koji jesu kašteli, no imaju viši pravni status koji nije usporediv s tarskim (o njihovoj genezi vidjeti: Jurković 2016). Mogli bismo međutim uzeti u obzir Stari Gočan (Juroš Monfardin 1995; Jurković 2016), gdje, čini se, postoji kontinuitet iz kasne antike kao u Starom Taru i gdje su se, prema objavljenom tlocrtu, nalazili središnja građevina – možda kula – i crkva. Ipak, bedem Gočana znatno je kompleksniji od tarskoga, odnosno raščlanjen je kulama, a ostaje upitna i kronologija (sl. 14). Usporedbe s Guranom mogu biti tek formalne; kružno protezanje bedema, koji je međutim znatno deblji i veći, što bi možda moglo označavati drukčiji status u odnosu na Tar. Također, prema dosadašnjim spoznajama čini se da u Guranu nedostaje crkva *intra moenia*, iako naselje nije istraženo u cijelosti.

Paralele je moguće potražiti i na području Italije te istarsku situaciju usporediti sa sličnim područjima, na primjer gorskim dijelom Furlanije, predalpskim dijelom Veneta i već spomenutim područjem Garde (Villa 2001; Brogiolo 2011) (sl. 15). Građevine sličnoga tlocrta i dimenzija javljaju se u raznim dijelovima sjeveroistočne Italije u ranosrednjovjekovnim kontekstima i u funkciji sepulkralne ili dvorske kapele. Značajni se primjeri nalaze i u Kanton Ticinu, na primjer oratoriji sv. Gotarda u Airolo, datiran u 8.–9. st. (Foletti 1997), sv. Mauricija u Boggio (6.–8. st., Cardani Vergani 1999), sv. Kvirika i Giuliete u Melidi (8.–9. st.), sv. Viktor u Origliu i sv. Marin u Sonvicu (8. st., Foletti 1997). Na području Veneta vrlo je slična i manja kapela sv. Spasa u dvorcu u Asolu nedaleko Trevisa koju je moguće datirati u razdoblje od 6. do 8. st. (Possenti 2009). Sepulkralne je funkcije i oratorij sv. Mihaela u Salsi, jednobrodna građevina s polukružnom apsidom koji se nalazi unutar ruralnoga naselja u blizini Vittoria Veneta i datira između 7. i 8. st. Problematičnija je datacija crkve dimenzija (7,5 x 5,5 m) vrlo sličnih onoj u Starome Taru koja je, pronađena u Pozzogi Giovanni. Posvećena sv. Mihaelu Arhandelu, u prvom je fazi bila jednobrodna s polukružnom apsidom, ali orijentiranom prema zapadu. Sagrađena je na ruševinama rimskoga ruralnog objekta s termalnim sklopom iz 4.–5. st., moguće napuštenoga u trenutku gradnje crkve (Colecchia, Tuzzato 2009). Nešto je veći (5 x 10 m), no s istim tlocrtom i apsidom orijentiranom na istok, oratorij sv. Mihaela u Bronzolu na području Padove koji je, međutim, datiran široko u rani srednji vijek, kao što je široko datirana i dvorska crkva sv. Marije *in Castello* u Este koja je uklopljena u zidine i smještena pored četvrtaste kule (Colecchia 2009). Također, prva jednobrodna faza sv. Silvestra u Salettu s polukružnom apsidom i sepulkralnom funkcijom, datirana je do u 10. st., sagrađena je u starome koritu rijeke Adige nedaleko *vie Aemilie Altinate*.

Tarska crkva kao privatni oratorij koji ubrzo zadržava i sepulkralnu komponentu, može se usporediti s nizom sličnih situacija. Na području ruralnoga dijela transpadane one se pojavljuju već u 7.–8. st., pa ondje nalazimo dosta sličnosti s pojedinim građevinama koje ula-

ze u grupu oratorija s izbočenom polukružnom apsidom (Brogiolo 2002: 10; ovdje bi se mogli smjestiti i pojedini primjeri iz Švicarske: Sennhauser 2001). Italski primjeri govore o društvenoj dinamičnosti langobardskih elita, no što se zbivalo u Istri u istome razdoblju nije za sada posve jasno, dijelom zbog nedostatka izvora, a dijelom zbog nedostatnih arheoloških istraživanja predmetnih građevina.

ZAKLJUČAK

Prema dostupnim podacima i analogijama, kapelu/oratorij u Starom Taru smjestili bismo u 8.–9. st., no potrebno je razjasniti egzistira li od samoga početka uz nju i sepulkralni aneks ili je crkva ipak ranija. U svakome slučaju, ona se smješta u fazu kada se u kulu useljava obiteljska zajednica koja vjerojatno pripada lokalnoj ruralnoj eliti, na što indiciraju do sada istraženi grobovi u koje je pokopano nekoliko generacija vjerojatno iste obitelji. Bliskih i preciznih analogija nema, iako dimenzije i funkcija govore u prilog usporedbi s onim oratorijima ruralne ranosrednjovjekovne Istre koje se povezuje uz teritorijalne društvene zajednice koje zaposjedaju lokalitete s kontinuitetom iz rimskoga razdoblja, ali ne nužno i kompleksna ranokršćanska zdanja. Takva se situacija javlja od kasnoga bizantskog razdoblja i nastavlja u ono karolinško. Manje je važno što u slučaju Staroga Tara kapela nastaje uz vjerojatno postojeću kulu, jer je u općem smislu riječ o kontekstu koji signalizira teritorijalnu prisutnost i koji nije usporediv sa samostanskim kompleksima ili većim sakralnim objektima uz značajnija naseobinska središta. Takvi se oratoriji ističu manjim dimenzijama, no znatnim liturgijskim namještajem. U tarskome slučaju sepulkralna se funkcija nije zadržala kroz duže razdoblje te možda prestaje već u 10. st. (istraženi grobovi nalazili su se ispod u cijelosti očuvane podnice kojom je *de facto* zapečaćena faza pokapanja u južni aneks, usp. Konestra et al. 2019a: 408–409). Moguće je pretpostaviti kako je ukapanje preseljeno uz obližnju crkvu sv. Križa (sv. Marije), no kako se ovdje ukopi tek spominju prema indirektnim podacima, nejasno je treba li ovu moguću promjenu interpretirati u kontekstu društvenih promjena (usp. Brogiolo 2002: 15) koje je u tarskom slučaju možda uvjetovala drukčija organizacija posjeda, sada biskupskoga feuda.

Zaključno, možemo predložiti slijedeći kronološki razvoj: u 8.–9. st. na postojećem se lokalitetu naseljava manja skupina koja kulu opasuje kružnim bedemom, gradi kapelu i (potom) sepulkralni aneks – takva se situacija moguće zadržala do u 10. st. Žitelje kule valja promatrati kao lokalni viši društveni sloj koji svoj status temelji na zemljoposjedništvu, a ne (ili ne isključivo) na vojnoj moći, jer za sada na lokalitetu nedostaje ikakav indikator militarizacije, što ipak ne isključuje obrambenu, ali i funkciju bedema kao simbola moći. Svakako, u Starome Taru u tom trenutku ne boravi vojna postrojba, već civilno stanovništvo.

Takva bi se društvena dinamika mogla smjestiti i u one društveno-političke promjene koje na području Istre donosi karolinška vlast (Jurković, Basić 2009; Jurković 2016; 2018), no kao izričaj lokalnoga stanovništva, ili bi pak mogla imati svoj početak ranije, a puni razvoj doživjeti kasnije. Karolinška teritorijalna reorganizacija bila je višestruka, oviseći o funkciji i strateškoj važnosti svakoga pojedinog naselja. Područje Staroga Tara bilo je rubno, periferno u odnosu na reorganizaciju koja je zahvatila ključne punktove na komunikacijskim pravcima i cestama, kao što je moguće iščitati u južnoj Istri (Levak 2007; Jurković 2018: 128–133). Potrebno je dakako naglasiti kako je stratešku važnost pojedinoga položaja moguće ak-

tualizirati kroz različita razdoblja i s drukčijim motivacijama. Položaj Staroga Tara iznad ušća Mirne (sl. 16) morao je biti zanimljiv kroz sva razdoblja razvoja lokaliteta: već u 1. st. kod uspostave rimske vile, prije franačkoga doba, odnosno u razdoblju egzarhata kada je možda moguće smjestiti gradnju kule, potom u 8.–9. st. kada se ovaj položaj ponovno koristi za smještaj zemljoposjedničke lokalne elite koja gradi oratorij sa sepulkralnim aneksom i bedem s ulazom te ponovno u 10. st. kada postaje feud porečkoga biskupa. Jednako se tako mijenja i karakter naselja koji varira od otvorenoga (rimska i kasnoantička vila) u zatvoreni (kula i bedem) i ponovno otvoreni (srednjo-

vjekovno naselje – selo).

Najveća vrijednost lokaliteta Stari Tar kod Stancije Blek krije se upravo u mogućnosti pokazivanja različitih „lica” koja istovjetan prostor može poprimiti od trenutka prvoga naseljavanja do definitivnoga napuštanja, pa čak i u slučaju da se u nekim razdobljima javljaju cezure, odnosno privremeno napuštanje. Takav razvoj naselja ne mora nužno biti primjenjivi model, već pokazuje kako različita razdoblja ostavljaju tragove specifičnoga društvenog i političkog trenutka te kako svako područje može zauzeti drukčiji izgled i ulogu ovisno o tome tko njime vlada.

Sl. 16 Položaj Staroga Tara južno od ušća Mirne i Tarske vale (snimi: P. Ružić)

Fig. 16 Location of Stari Tar to the south of the Mirna river estuary and Val di Torre (photo by: P. Ružić)

SKRAĆENICE / ABBREVIATIONS

CNI VII – *Corpus Nummorum Italicorum, Vol. VII – VENETO (Venezia, Parte I – dalle origini a Marino Grimani)*, Roma, 1915.

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- Belošević, N. 2019, *Predromanička kamena liturgijska skulptura na području Pulske biskupije*, neobjavljena doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Zadar.
- Benčić, G. 2006, Nastanak Tara – od kule do naselja, in: *Tar – Frata – Vabriga. Kulturna baština*, Ratković D. L. (ed.), Pučko otvoreno učilište Poreč – Zavičajni muzej Porečine, Poreč, 323–335.
- Benčić, G. 2010a, Osservazioni sul castello di San Giorgio e del porto dei Santi Quaranta, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, Vol. 40/2, 549–573.
- Benčić, G. 2010b, Appunti per una ricerca storico topografica sul bacino e sulla media valle del fiume Quieto, in: *Motovun – povijest i sadašnjost*, Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa u povodu 1200. obljetnice prvog spomena Motovuna u pisanim izvorima, Motovun, 18. prosinca 2004., Šiklić J. (ed.), Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre, Pazin, 61–77.
- Benčić, G., Malaguti, C., Riavez, P. 2005, Torre Vecchia: elementi per un progetto archaeologico, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, Vol. 35, 51–82.
- Briano, A., Fornacelli, C., Ponta, E., Russo, L. 2018, Pottery circulation and wares in the rural world: the Colline Metallifere and south-eastern Tuscany in the Early Medieval period, in: *Origins of a new economic union (7th–12th centuries)*, Bianchi G., Hodges R. (eds.), All'Insegna del Giglio, Firenze, 101–121.
- Brogiolo, G. P. 2002, Oratori funerari tra VII e VIII secolo nelle campagne transpadane, *Hortus Artium Medievalium*, Vol. 8, 9–30.
- Brogiolo, G. P. 2009, Architettura e insediamenti nella *Venetia e Histria* tra VI e X sec., in: *Storia dell'architettura nel Veneto. L'altomedioevo e il romanico*, Schulz J. (ed.), Marsilio, Venezia, 6–89.
- Brogiolo, G. P. 2011, Le chiese altomedievali del Garda: dal singolo edificio alla complessità dei contesti, in: *Nuove ricerche sulle chiese altomedievali del Garda*, 3° Convegno Archeologico del Garda, Gardone Riviera, 6 novembre 2010, Brogiolo G. P. (ed.), Documenti di archeologia 50, SAP Società Archeologica s.r.l., Mantova, 2011, 9–14.
- Brogiolo, G. P., Chavarría Arnau, A. 2008, Chiese, territorio e dinamiche del popolamento nelle campagne tra tardoantico e altomedioevo, *Hortus Artium Medievalium*, Vol. 14, 7–29.
- Brogiolo, G. P., Chavarría Arnau, A. 2010, Chiese e insediamenti rurali tra V e VIII secolo, in: *Ipsam nolam barbari vastaverunt. L'Italia e il Mediterraneo occidentale tra il V secolo e la metà del VI*, Atti del Convegno internazionale di studi Cimitile-Nola – Santa Maria Capua Vetere, 18–19 giugno 2009, Ebanista C., Rotili M. (eds.), Tavolario Edizioni, Napoli, 45–62.
- Budak, N. 2016, Carolingian Renaissance or Renaissance of the 9th century on the Eastern Adriatic? in: *Migration, Integration and Connectivity on the Southeastern Frontier of the Carolingian Empire*, Dzino D., Milošević A., Vedriš T. (eds.), Brill, Leiden, 32–39.
- Campana, S., Felici, C., Francovich, R., Gabbriellini, F. (eds.) 2008, *Chiese e insediamenti nei secoli di formazione dei paesaggi medievali della Toscana (V-X secolo)*, Atti del Seminario, San Giovanni d'Asso-Montisi, 10-11 novembre 2006, Quaderni del Dipartimento di Archeologia e Storia delle Arti, Sezione Archeologica, Università di Siena, All'Insegna del Giglio, Firenze, 2008.
- Cardani Vergani, R. 1999, Scavi archeologici in Ticino nel 1998, *Bollettino dell'Associazione Archeologica Ticinese*, Vol. 11, 21–25.
- Chavarría Arnau, A. 2009, *Archeologia delle chiese*, Carocci, Roma.
- Chevalier, P., Matejčić, I. 2009, L'architecture, in: *Velika Gospa pres de Bale (Istrie) II. L'église Velika Gospa pres de Bale, Vol. II*, Jurković M., Caillet J.-P. (eds.), International Research Center for Late Antiquity and Middle Ages, Zagreb – Motovun, 9–56.
- Cirelli, E. 2013, Le città dell'Italia del nord nell'epoca dei re (888-962 AD), in: *Italy, 888-962: A Turning Point*, IV Seminario Internazionale, Cassero di Poggio Imperiale a Poggibonsi (SI) 4-6 dicembre 2009, Valenti M., Wickham Ch. (eds.), Brepols, Thurnout, 131–168.
- Cirelli, E. 2015, Material culture in Ravenna and its hinterland between the 8th and the 10th centuries, in: *Three Empires, Three Cities. Identity, material culture and legitimacy in Venice, Ravenna and Rome, 750-1000*, West-Harling V. (ed.), Brepols, Thurnout, 101–132.
- Colecchia, A. 2009, Santa Maria in Castello, in: *Corpus Architecturae Religiosae Europaeae (saec. IV-X), II, Italia, I. Province di Belluno, Treviso, Padova, Vicenza*, Brogiolo G. P., Ibsen M. (eds.), International Research Center for Late Antiquity and Middle Ages, Zagreb, 183–184.
- Colecchia, A., Tuzzato, S. 2009, Pozzogi Giovanni, San Michele, in: *Corpus Architecturae Religiosae Europaeae (saec. IV-X), II, Italia, I. Province di Belluno, Treviso, Padova, Vicenza*, Brogiolo G. P., Ibsen M. (eds.), International Research Center for Late Antiquity and Middle Ages, Zagreb, 117–124.
- Cuscito, G., Riavez, P. 2008, Torre di Parenzo. Risultati delle analisi architettonico/stratigrafiche, *Archaeologia Adriatica*, Vol. 11, 727–737.
- Demonja, D. 1999, Istarske romaničke jednobrodne crkve s istaknutim apsidama, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, Vol. 23, 17–32.
- Faber, A. 1992, Antička apsida i njezin kontinuitet u arhitekturi sakralnih objekata, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s. Vol. XXIV–XXV (1991–1992), 151–162.
- Fisković, I. 1997, Nova viđenja oko benediktinskog samostana na Limu, in: *Arheološka istraživanja u Istri, Znanstveni skup Poreč 22-26. rujna 1994.*, Čečuk B. (ed.), Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 18, Hrvatsko arheološko društvo, 217–234.
- Foletti, G. 1997, Archeologia altomedievale in Canton Ticino, in: *Archeologia della Regione Insubrica. Dalla Preistoria all'Alto Medioevo*, Atti del convegno, Chiasso, 5-6 ottobre 1996, Ricci F. (ed.), Società Archeologica Comense, Como, 113–180.
- Ghiraldo, C. 2006, Cenni sopra le chiese esistenti o crollate nel territorio di Gallezano, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, Vol. 36, 417–471.
- Gnirs, A. 1911, Frühe christliche Kultanlagen im südlichen Istrien, *Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der k.k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege*, Vol. 5, 1–48.
- Gnirs, A. 2009, Ranokršćanski kulturni kompleksi u južnoj Istri, in: *A. Gnirs, Arheološki tekstovi*, Čakavski sabor – Arheološki muzej Istre – Društvo za povijest i kulturni razvitak Istre, 195–223.
- Juroš-Monfardin, F., Matijašić, R. 1988, Valbandon – Vela Boška, antičko, kasnoantičko i ranosrednjovjekovno naselje, *Arheološki pregled*, Vol. 29, 203–204.
- Juroš-Monfardin, F. 1995, Gočan – srednjovjekovno naselje, in: *Istra i sjevernojadranski prostor u ranom srednjem vijeku*, Marušić B. (ed.), Monografije i katalozi 4, Arheološki muzej Istre, Pula, 116–117.
- Juroš-Monfardin, F. 1996, Pitanje likovnog kontinuiteta u Istri na primjeru pluteja iz Valbandona, in: *Sarobrvatska spomenička baština – rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, Jurković M., Lukšić T. (eds.), Muzejsko-galerijski centar, Zagreb, 105–112.
- Jurković, M. 2000, Vodnjan crkva Sv. Kirina, in: *Hrvati i karolinzi - katalog*, Milošević A. (ed.), Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 75-76.
- Jurković, M. 2013, Srednjovjekovno fortificirano naselje Guran – od karolinškog castruma do ruralnog naselja: dinamika mikroregionalnog razvoja, *Peristil*, Vol. 56, 25–36.
- Jurković, M. 2016, Fortified Settlements in Carolingian Istria, in: *Fortified Settlements in Early Medieval Europe. Defended communities of the 8th–10th centuries*, Christie N., Herold H. (eds.), Oxbow Books, Oxford, 248–262.
- Jurković, M. 2018, Istria under the Carolingian Rule, in: *Migration, Integration and Connectivity on the Southeastern Frontier of the Carolingian Empire*, Dzino D., Milošević A., Vedriš T. (eds.), Brill, Leiden, 135–136.
- Jurković, M., Basić, I. 2009, Élités ecclesiastiche e renovatio: tradizioni tardoantiche nell'arte di VIII e IX secolo in Istria, in: *Ideologia e cultura artistica tra Adriatico e Mediterraneo orientale (IV-X secolo). Il ruolo dell'autorità ecclesiastica alla luce di nuovi scavi e ricerche*, Atti del Convegno Internazionale, Bologna-Ravenna, 26-29 Novembre 2007, Farioli Campanati R., Rizzardi C., Porta P., Augenti A., Baldini Lippolis I. (eds.), Studi e scavi n. s. 19, Ante Quem, Bologna, 289–302.
- Jurković, M., Caillet, J.-P. (eds.) 2009, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie) II. L'église Velika Gospa pres de Bale, Vol. II*, International Research Center for Late Antiquity and Middle Ages, Zagreb – Motovun.
- Jurković, M., Terrier, J., Marić, I. 2011, Ranosrednjovjekovno naselje Guran, *Histria Antiqua*, Vol. 20, 109–134.
- Konestra, A., Cirelli, E., Šiljeg, B., Benčić, G. 2018, Istraživanje bedema, crkvenoga sklopa i kasnoantičkih pregradnji na lokalitetu Stancija Blek (Tar) u 2017. godini, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XIV, 115–120.
- Konestra, A., Cirelli, E., Benčić, G., Šiljeg, B. 2019a, Nuovi centri di potere dell'Istria altomedievale: scavi archeologici a Stancija Blek -

- Tarovec (Tar-Vabriga/Torre-Abrega), *Hortus Artium Medievalium*, Vol. 25/2, 404–414.
- Konestra, A., Cirelli, E., Benčić, G., Šiljeg, B. 2019b, Istraživanja na Stanciji Blek (Tar – Vabriga/Torre – Abrega): nove spoznaje o srednjovjekovnoj fazi lokaliteta, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XV, 179–185.
- Levak, M. 2007, *Slaveni vojvode Ivana. Kolonizacija Slavena u Istri u početnom razdoblju franačke uprave*, Leykam, Zagreb.
- Marasović, T. 2011, Dalmatia praeromanica. *Raonsrednovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 3. Korpus arhitekture srednje Dalmacije*, Književni krug Split – Muzej hrvatskih arheoloških spomenika – Arhitektonski fakultet, Split – Zagreb.
- Marušić, B. 1958, Kratak doprinos proučavanju kontinuiteta između kasne antike i ranog srednjeg vijeka te poznavanje ravenatske arhitekture i ranosrednjovjekovnih grobova u južnoj Istri, *Jadranski zbornik*, Vol. 3, 331–351.
- Marušić, B. 1963a, Dva spomenika ranosrednjovjekovne arhitekture u Guranu kod Vodnjana, *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. 8–9, 121–149.
- Marušić, B. 1963b, Djelatnost srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja Istre u Puli 1956–1958., *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. 8–9, 245–260.
- Marušić, B. 1987, Ricerche archeologiche sulla basilica di S. Quirino presso Dignano, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, Vol. 17 (1986–1987), 39–81.
- Marušić, B., Šašel, J. 1986, De la celle trichora au complexe monastique de St. André à Betika entre Pula und Rovinj, *Arheološki vestnik*, Vol. 37, 307–342.
- Matejčić, I. 1997, *Dvije crkve. Dvije srednjovjekovne crkve, istraživanje i obnova: sv. Marija Mala kod Bala i sv. Toma kod Rovinja*, katalog izložbe, Gradski muzej Rovinj – Ministarstvo kulture, Rijeka–Rovinj.
- Matejčić, I. 2012, Crkva Sv. Petra na Zorni, in: *Sjeverno priobalje Poreštine u antici*, Carre M.-B., Kovačić V., Tassaux F. (eds.), Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 165–169.
- Matejčić, I. 2016, La chiesa di Santo Stefano a Peroi, in: *Alla ricerca di un passato complesso. Contributo in onore di Gian Pietro Brogiolo per il suo settantesimo compleanno*, Chavarria Arnau A., Jurković M. (eds.), International Research Center for Late Antiquity and Middle Ages, Zagreb – Motovun, 257–270.
- Matejčić, I., Jurković, M. 2002, *Il lapidario di Valle*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split – Bale.
- Matejčić, I., Mustač, S. 2017, *Kiparstvo od 4. do 13. st.*, Umjetnička baština istarske crkve 1, Porečka i Pulska biskupija – Istarska županija – Istarska kulturna agencija, Poreč.
- Nefat, N. 2006, 126. Crkva sv. Križa, in: *Tar – Frata – Vabriga. Kulturna baština*, Ratković D. L. (ed.), Pučko otvoreno učilište Poreč – Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 76.
- Negrelli, C. 2015, Dal IV all'VIII secolo: continuità e rotture nella circolazione dei manufatti ceramici tra Romagna e Delta padano, in: *Le forme della crisi: produzioni ceramiche e commerci nell'Italia centrale tra Romani e Longobardi (III – VIII sec. d.C.)*, Atti del convegno (Spoleto-Campello sul Clitunno, 5 - 7 ottobre 2012), Cirelli E., Diosno F., Patterson H. (eds.), Ante Quem, Bologna, 139–149.
- Possenti, E. 2009, San Salvatore, in: *Corpus Architecturae Religiosae Europaeae (saec. IV-X), II, Italia, I. Province di Belluno, Treviso, Padova, Vicenza*, Brogiolo G. P., Ibsen M. (eds.), International Research Center for Late Antiquity and Middle Ages, Zagreb, 60–63.
- Ragan, K., Nadilo, B. 2013, Naselja jugoistočne središnje Istre i Labinštine, *Gradevinar*, Vol. 65, 61–79.
- Sennhauser, H. R. 2001, Problemi riguardanti le chiese dei secoli VII e VIII sul territorio della Svizzera, in: *Le chiese rurali tra VII e VIII secolo in Italia settentrionale*, 8° seminario sul tardo antico e l'alto medioevo, Brogiolo G. P. (ed.), Società Archeologica Padana, Mantua, 177–197.
- Šiljeg, B. 2009, Arheološko-konzervatorska istraživanja lokaliteta Stancija Blek kod Tara u 2008. g., *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. V, 113–115.
- Šiljeg, B., Kovačić, V., Kudelić, A., Konestra, A. 2011, Arheološko-konzervatorska istraživanja lokaliteta Stancija Blek kod Tara u 2010. g., *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. VII, 93–96.
- Šiljeg, B., Konestra, A., Benčić, G., Cirelli, E. 2017, Stancija Blek (Tar), istraživanja 2016. godine – utvrđivanje najranije faze kompleksa, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XIII, 97–102.
- Šonje, A. 1970, Novi nalazi starokršćanske i ranosrednjovjekovne arhitekture u Poreštini, *Histria Archaeologica*, Vol. 2, 53–82.
- Šonje, A. 1982, *Crkvena arhitektura zapadne Istre*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Torp, H. 2006, *Il Tempietto Longobardo. La cappella palatina di Cividale*, Comune di Cividale del Friuli, Cividale del Friuli.
- Villa, L. 2001, I centri fortificati tardoantichi-altomedievali del Friuli alla luce dei nuovi dati archeologici, in: *Paolo Diacono ed il Friuli altomedievale (secc. VI-X), Vol. II*, Atti del XIV Congresso Internazionale di Studi sull'Alto Medioevo, Cividale del Friuli – Bottenico di Moimacco 24-29 settembre 1999, Centro italiano di studi sull'alto Medioevo, Spoleto, 825–862.
- Višnjić, J. 2011, Stancija Blek, Stari Tar, Antika / srednji vijek, *Portal*, Vol. 22, 157.
- Vroom, J. 2012, From One Coast to Another: early medieval ceramics in the southern Adriatic region, in: *From one sea to another. Trading places in the European and Mediterranean Early Middle Ages*, Seminari internazionali del Centro interuniversitario per la storia e l'archeologia dell'alto Medioevo III, Gelichi S., Hodges R. (eds.), Brepols, Turnhout, 353–391.

SUMMARY

Systematic excavations at the site Tar – Stanzia Blek (Tar – Vabriga/Torre – Abrega municipality, Istria county),¹ to be identified with the settlement Stari Tar (Old Tar) known from historic sources, yielded the remains of a multiphase settlement founded in the 1st cent. AD and developing through a series of radical transformations until at least the 14th cent., when it started to be abandoned in favor of the modern Tar settlement.

Precise chronologies of each phase are still tentative, but thanks to the discovery of a small chapel and adjacent sepulchral building, probably to be date to the early Middle Ages, allows setting them in context within the settlement and compare them with other examples from Istria and wider areas, in order to propose a possible time frame for the organization of this section of the settlement.

Archaeology of the sacral complex

While several features (“tower”, fortification wall and its entrance, smithy, etc.) (Fig. 3) can be connected to the early Medieval phase of the settlement of Stari Tar, precise chronological indicators are still lacking. Nevertheless, few pottery fragments (Fig. 2: 1–2) could be connected to this phase, while all Medieval coins should rather be ascribed to the last phases of use or abandonment (Fig. 2: 3–6). Along with the central nucleus of the settlement, at a certain point enclosed by the fortification walls, the nearby church of The Holy Cross (formerly St. Mary) should also be connected to it.

To the Medieval phase the sacral complex located to the east of the tower, and from it divided by the reconstructions and prolongation of the eastern wall of the Roman cistern (Fig. 1), can be ascribed. Determined in 2006, the small church was then cleared, while two trial trenches where dug in 2019. As the pavement with stone floor slabs is still mostly preserved, trenches were positioned within the nave and the presbytery so to avoid removing of the original flooring. Along with the floor slabs, the base for the altar chancel, a stone pillar in the nave and possibly the altar base were found in situ (Fig. 4; 9), while within the rubble filling up the church fragments of the chancel pilasters and of the nave's pillar were recovered, along with stone elements not pertinent to the church furniture. Previously, several stone fragments with interlace decoration were recovered from the rubble in this and within the western sector of the site (Fig. 5).

Shallow stratigraphy within the trenches in the church did not aid dating of its construction, but it allowed to propose a unique building phase for the floor and the liturgical furniture. In fact, a layer of levelling composed of stones and tegulae, and stone “frames” positioned so to correspond with each slab, were laid as floor preparation, while all elements were adapted so to fit each other (Figs. 6–7). Building technique (Fig. 8) assimilates the church and its annex to the aforementioned cistern's wall prolongation and several adjacent structures, being rather regular but with stone blocks of different dimensions and rows of different heights, thus not very chronologically sensitive.

1 Excavations are jointly conducted by the Poreč Heritage Museum, the Institute of Archaeology in Zagreb and the Alma Mater – University of Bologna, DiSci. Excavations are financed by the Tar – Vabriga/Torre – Abrega municipality and tourist board, University of Bologna, e Italian Foreign Affairs Ministry, and the Ministry of Culture of Croatia.

Sacral complex in a Medieval Istrian context

Simple layout and few archaeological materials preclude certain dating of the complex on intrinsic data, thus analogies were sought as to the structural and functional features of the sacred building and its annex. In fact, buildings with a rectangular layout and semicircular apse can be found in Istria from late Antiquity onwards, but are all of uncertain, sometimes rather late date (Matejčić 2012; Šonje 1982: 50–51, Pl. XII; Demonja 1999: 22). A detail, nevertheless, allows to constrain the church within Late Antique – Early Medieval architecture as testified by numerous examples from Istria (e.g. St. Thomas near Rovinj, St. Mary Velika near Bale, St. Quirinus near Vodnjan, etc. Matejčić 1997; Chevalier, Matejčić 2009; Marušić 1987; Jurković 2002: 75–76), i.e. the connection of the back wall and the apse, which is just slightly narrower than the nave (Fig. 9). This feature is also present at St. Eliseus in Fažana, the chapel in Vela Boška and the chapel near St. Andrews in Valbandon (Marušić 1958; Marušić, Šašel 1986) (Fig. 10).

Church's furniture

The *in situ* elements of church furniture, just as the fragments of decorated stone, also allow to draw comparisons and propose a dating of the structure (Figs. 5; 11). Several examples in the area of Poreč (Rosarium near Vižinada, St. Michel pod zemljom, Šonje 1982: 76–77, 82, Fig. 36; Fisković 1994) and the aforementioned Vela Boška chapel, would place it in an early Medieval context, although the septum is an element that lasted even later (e.g. Matejčić, Mustać 2017: 262–263). Similarly, the pillar in the nave, of difficult interpretation, but perhaps a tabernacle or pulpit, and the solution of the altar base, are often found in early Medieval churches (e.g. Torp 2006; Brogiolo 2002: Pl. 4–5).

A false problem

Another feature of the apse could be of use for the dating of the chapel. In fact, the profile of the apses opening (Fig. 12), while present in numerous examples of Romanesque architecture, has recently been defined as a feature appearing already in the pre-Romanesque period, most notably at St. Mary Mala near Bale (Matejčić, Jurković 2002: 25–26) and St. Peregrine near Galizana (Gnirs 2009: 199–200) (Fig. 13).²

Dating

All the so far delineated elements would allow the dating of the chapel to the 8th–9th cent. In fact, layout and its particular feature do indicate a possible early start for their implementation, while the type of interlace decoration finds analogies of the same date (e.g. St. Cecilia near Guran, St. Mary Velika near Bale, examples in the area of Pula, etc. (Jurković, Caillet 2007: 113–114; Belošević 2019)).³

Function of the church

If we accept that the tower was constructed (shortly) before the church, then we could define the latter as a “court chapel”, i.e. a chapel intended for the inhabitants of the tower – possibly a family administering it. This would define it as a private oratory, while the main church of the settlement was probably the previously mentioned Holy Cross / St. Mary located outside its walls.

Shortly after the erection of the chapel, to its southern side a sepulchral annex was added, while graves unearthed within it show a family organization of the burials, and thus also of a familial organization of the inhabitants (Konestra et al. 2019b). Lack of finds indicative of status,

while pointing to the fact that these were not incorporated in the rituals, just as the failure to identify privileged burials, preclude direct connection of the foundation and use of the complex by a territorial elite, as exemplified by a number of examples from northern Italy (Brogiolo 2002; Brogiolo, Chavarría 2008; 2010), there connected to Lombard elites, while in Istria possibly to be interpreted in a Carolingian context (Brogiolo 2009: 54 *passim*; Jurković 2018: 135–136). This does not mean that no social stratification was present, as it must have been the case also later, when the site became feud of the Bishop of Poreč (10th cent.), who must have appointed its own administrator to the property.

The church and the settlement

Few are the Istrian examples that can be compared to the settlement of Stari Tar, mainly because of a lack of excavations and of a long occupation of certain sites, lasting in fact until today. This precludes easy fitting of its genesis within a model that would see all its Medieval features emerge in the 10th cent. or the one that would see their genesis in Carolingian times (cf. Konestra et al. 2019a: 414; Jurković 2018), both also perhaps over simplifying the advent of Medieval settlement (cf. Levak 2007: 84–89; Budak 2016: 38–39 for a different context). It is nevertheless ascertained that the tower and the sacral complex functioned together at least in one phase, as the reconstructed wall of the cistern, while separating the living from the dead, did so by highlighting their conceptual connection within the settlement.

Attempts to find analogies, though each presenting several shortcomings, would place Stari Tar close to Gočan (Fig. 14) (Marušić 1958: 212, Fig. 1; Juroš-Monfardin 1995), a little less Guran (Jurković 2013; 2016) and possibly St. Gorge and Rosarium both above the Mirna river (Benčić 2010a; 2010b: 64–65). A wide set of analogies can be drawn from northern Italy (see Fig. 15), placing the private oratory of Tar within similar context in Transpadana, Switzerland and the upper Adriatic.

Conclusions

Analogies and excavated features allow to propose the following development of the settlement: within the 8th–9th cent. the site is occupied by a small community, possibly settling in the pre-existing tower, enclosing it within a fortifying wall and building a chapel with sepulchral annex – such a situation might have lasted till the 10th cent. The tower dwellers should be seen as a local landowning upper class, basing its status on the land and not (or not exclusively) on military power, as indicators for the latter are missing. While its inhabitants were civilians, the fortifications of the settlement were defensive, but were also meant to display power. Such a dynamic could be placed in the context of socio-political turmoil of Carolingian Istria (Jurković, Basić 2009; Jurković 2016; 2018), but as an expression of the local population – and as such it could have started earlier and fully develop later. Tar is in fact a periphery area, away from the main communications, while the value of its location above the Mirna estuary could have been reinterpreted over and over again, from the 1st cent. villa to the Medieval settlement, each time according to different needs. Similarly, the character of the site, from open, to enclosed, to again open, would be adapted each time.

The biggest value of the site at Stanzia Blek in Tar is the possibility to study these many “faces” that a landscape can display, without forcing it within pre-existing models but following the traces that each social and political period, and each owner, left on it.

2 The authors would like to thank prof. Ivan Matejčić for his help with defining this feature and several other useful insights. For help with the numismatic finds authors thank Ivo Mileusić, curator of the History and Maritime Museum of the Croatian Litoral Rijeka.

3 <http://www.ppmi.hr/hr/patrimonio/katalog-predmeta/item/1434/> (15.05.2020.)